

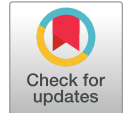
Türkiyat Mecmuası Journal of Turkology

Araştırma Makalesi | Research Article

 Açık Erişim | Open Access

Azerbaycan Masallarında Devler

Giants in Azerbaijani Folktales

Tuğba Bayrakdarlar¹

¹ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Nevşehir, Türkiye

Öz

Masallar toplumların hayal dünyalarına, duygu, düşünce ve inanç sistemlerine ayna tutan, köken itibarıyla mitolojik dönemlerle ve unsurlarla bağlantısı bulunan, bireyin dönüşümü ve kendini gerçekleştirme sürecini kahramanlar aracılığıyla aktaran anlatı türüdür. Kendisini meydana getiren ve her biri çeşitli anlamlara sahip olan motifler sayesinde okur-dinleyici üzerinde derin izler bırakmaktadır. Türk dünyası masal geleneği içerisinde zengin bir kulliyatı bulunan Azerbaycan masalları, bünyesinde mitolojik motifleri koruyup yaşatan ve günümüze aktaran önemli malzemelerdir. Bu yönüyle hazine niteliğindeki söz konusu halk ürünlerinde mitolojik motiflerin içerisinde devler geniş yer kaplamaktadır. Bu çalışmada *Azerbaycan Nağılları* adlı beş ciltlik eserden seçilen 47 masal üzerinde dev motifi metinler içerisindeki fiziksel, mekânsal özellikleri, işlevleri ve kahramanın erginlenmesindeki rolü ve sonu açısından ele alınıp çözümlenmiştir. Değerlendirme neticesinde Azerbaycan masallarında dev motifinin Türk ve dünya mitolojilerindeki olumlu ve olumsuz anlam karşılıklarına uygun tasvirde kullanıldığı ve kaotik varlıkların en yaygınlarından biri olarak kurgulanıp sembolleştirildiği görülmüştür. Elde edilen bilgilere göre iyi huylu ve kötü huylu olmak üzere iki şekilde örnekleri bulunan devlerin sahip olduğu olağan ve olağanüstü özellikleriyle kahraman üzerindeki tesirleri de yorumlanmıştır. Böylelikle Azerbaycan Türklerinin toplum hafızasındaki yaygın dev tasviri metinler üzerinden ortaya konmuştur.

Abstract

Folktales are a type of narrative that mirrors the imagination, emotions, thoughts and beliefs of societies, has a connection with mythological periods and elements in terms of origin, and conveys the transformation and self-realization process of individuals with heroes. Motifs leave deep traces on the reader-listener. Azerbaijani folktales, which have a rich corpus in the folktale tradition of the Turkic World, are important materials that preserve and transmit mythological motifs. In these folk products, which are treasures in this respect, giants occupy a large place in mythological motifs. In this study, the giant motif in 47 folktales selected from the five-volume *Azerbaijan Nağılları* was examined and analyzed in terms of physical, spatial characteristics, functions and end. As a result of the evaluation, it was seen that the giant motif in Azerbaijani folktales is used in accordance with its positive and negative meanings in Turkish and world mythologies and symbolized as one of the most common chaotic beings. According to the information obtained, the effects of the good- and bad-natured giants on the hero with their ordinary and extraordinary features were also interpreted. Thus, the widespread depiction of the giant in the collective memory of the Azerbaijani Turks was revealed.

Anahtar Kelimeler Mitoloji • Masal • Motif • Dev • Azerbaycan

Keywords Mythology • Folktale • Motif • Giant • Azerbaijani

Yazar Notu

Author Note

“ Atıf | Citation: Bayrakdarlar, Tuğba. "Giants in Azerbaijani folktales". *Türkiyat Mecmuası–Journal of Turkology*, 35, 1 (2025): 323-356. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1516134>

 This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

 2025. Bayrakdarlar, T.

 Sorumlu Yazar | Corresponding author: Tuğba Bayrakdarlar tbayrakdarlar@gmail.com

Extended Summary

Folktales, which mirror the imagination, emotions, thoughts and beliefs of societies, are linked to mythological periods and elements in terms of origin and are a type of narrative that conveys the transformation and self-realization process of the individual through their heroes. Although the place of folktales in daily life has shrunk when the conditions of the past and today's age are re-compared, it is always suitable for attracting attention and conducting various researches with the rich materials it offers for those who work on the genre and are interested in the genre. In this respect, folktales leave deep traces on readers and listeners through their motifs, each of which has various meanings. Azerbaijani folktales, which have a rich corpus within the folktale tradition of the Turkic world, are important products that preserve mythological motifs and transfer them to the present day. In these folk products, giants, one of the chaotic beings in mythological motifs, are commonly used as testing tools for the hero's journey, and sometimes as the greatest helper. It is a common motif necessary for the protagonist to face his fears in the process of self-realization. In this study, the giant motif in 47 folktale texts selected from the five-volume work titled *Azerbaijan Nağılları* was analyzed in terms of its physical, spatial characteristics, functions, and role in the hero's maturation and its end. There are many observations about the physical, mental, spatial and characteristic features and endings of giants. In Azerbaijani folktales, giants are physically seen in two forms: single-headed and multi-headed (three, seven). Conceived as a form between a dragon and a human being, giants are generally large, strong, minaret-sized, spear-horned, long-eared, long-nailed, elephant-toothed, broad-nosed, long-tailed, hairy, and ugly. Their skin colors are white, yellow, and black. Mentally, contrary to their appearance, they have a very low intelligence and can be easily deceived by the hero. In terms of character, giants are divided into two groups: benign and malignant. In folktales, good-natured giants stand by the protagonist and play a positive role in shaping his journey. Malignant giants, on the other hand, are the most challenging and terrifying beings the hero encounters in his trials. The hero who defeats this giant matures and completes the developmental process. In addition to these giants in Azerbaijani folktales, it has been determined that there are giants that exhibit conditional good-naturedness and bad-naturedness. When the extraordinary features of the giants are evaluated, a great deal of material is encountered. Among these, it is common to hide the life of giants in an object or body outside. In the examined examples, it was observed that the life of the giants was usually hidden in glass bottles, pigeons, owls, or white fish. Other extraordinary features of giants are their ability to utilize the power of the talisman, their guardianship of talismanic places, and their ability to be used in various ways such as changing shape and disguise with the power of talisman. In addition, the folktales also show that giants marry humans, have established and settled orders similar to humans, have family and kinship ties, and have various characteristics similar to humans. In this regard, giants are considered the closest extraordinary beings to the human species. When the spatial characteristics of giants are evaluated, places such as caves, wells, and mountains, which are symbols of birth and rebirth, are common in Turkish culture. In addition to these, it occurs in various places: vineyards, forests, castles, cities of giants, the underworld, the sky, and the water's edge, roadside, ruins, and talismanic chambers. It is observed that giants are used as guards in these places and that they appear in places where the protagonist is afraid to enter and where his transformation will occur. These beings, who play an important role in the narratives, are finally brought to an end by the hero. The hero defeats the giants by using physical force or iron tools, such as swords, maces, daggers, and arrows, which are known for their cleansing properties in Turkish culture. Giants can also be defeated with the help of a talismanic object and by killing the object or animal that harbors the external spirit. In Azerbaijani folktales, giants are treated in accordance with their meaning equivalents in Turkish and world mythologies and are one of the most widely used mythical beings. It is possible to say that giants are widely used as a symbol that plays an active role in the hero's coming out of darkness into light, ending the chaos he is in and restoring order for himself and his surroundings, sometimes as a dark figure and sometimes as a light figure.

Giriş

Dev, Türk dünyası halk anlatılarında taşıdığı olağanüstü özellikleriyle her dönemde okurların-dinleyici ilgisini çeken, insanoğlunun sınırsız hayal dünyasında türlü şekillerde tasavvur edilen sembolik bir motiftir. Türk lehçelerinde yaygın olarak birbirine benzer adlandırmalarla kullanılır. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri*

Sözlüğü'nde Başkurt Türkçesinde *iblis*, *ğifrit*; Kazak Türkçesinde *däv*; Kırgız Türkçesinde *dō*; Özbek Türkçesinde *dev*; Tatar Türkçesinde *diyü*, *iblis*, *ğıyrit*; Uygur Türkçesinde *devä*; Türkmen Türkçesinde *döv*, Azerbaycan Türkçesinde ise *div* olarak ifade edilir.¹ Çalışmada ele alınan metinlerde Azerbaycan Türkçesinde *div* ile birlikte *dev* sözcüğünün de yaygın kullanımına rastlanılmıştır.

Dev kelimesi dilimize Farsça *div* sözcüğünden geçmiştir.² Kelimenin aslen kökeni Sanskritçedir ve “Tanrı” anlamını karşılar. *Deva*, *devi* terimleriyle iki farklı şekli mevcut olup *deva* Tanrıları, *devi* ise Tanrıçaları ifade eder. Bu kelime daha sonra Fars kültürüne geçmiş ve günümüzdeki *dev* sözcüğüyle kullanılmıştır. Pek çok kültürde varlık gösteren devlere Bulgar mitolojisinde ise *İspolin* adı verilir. İnsanın yaratılışından önce dünyanın devlerin hâkimiyeti altında olduğuna inanılır. Semavi dinler ile çeşitli inanç sistemlerinde dev tasviri benzerdir ve Tanrı oğulları olarak kabul edilen devlerin Tanrı'nın insanoğluyla birlikteliğe giren yedi meleğinden meydana geldiğine inanılmaktadır.³

Türk mitolojisinde ise devler için yerli ad olarak *delbegen*, *yelbegen*, *celbegen* terimleri kullanılır.⁴ Bahaeddin Ögel'e göre dev sözcüğü Indo-İran dillerinden alıntı bir kelimedir. Kuzey Türk destanlarında bu devlere *celbegen*, *yel-moos*, *kara-moos* adı da verilmektedir. Genel anlamıyla dev, dünyada bulunan yaratıkların, normal boy ve büyüklüklerinin çok üstündeki ruhlar olarak tarif edilir.⁵ Alimcan İneyet, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz-Celmoğuz* adlı çalışmasında aynı aileye mensup olan Yalmavuz ve devin ilişkisinin yakınlığı sebebiyle bu iki varlığın zaman zaman birbirine karışabildiğini belirtir. Ancak deve tüm dünya mitolojilerinde, Yalmavuz'a ise Türk mitolojisinde ve daha genişletilirse Altay dil ailesine mensup toplumlarda rastlandığını, devin anlatılarda olumlu ve olumsuz iki karakterini koruduğunu, Yalmavuz'un ise olumludan dönüşüm geçirerek kötü ruh olarak görüldüğünü ifade eder. Yalmavuz ile dev karakter açısından değerlendirirken de aslında bu varlıkların kötücül güç değil, ilahi özellikleri bulunan güçler olduğuna da dikkat çeker.⁶ Boratav, dev kelimesinin Türkçeye aktarımında Fransız masallarındaki *ogre* adı verilen insan yiyen devler ve *gigant* olmak üzere iki karşılığı bulunduğunu ifade ederek Türk büyü masallarında devlerin sıklıkla *ogreye* benzer nitelikte ve dişi olduğunu belirtir.⁷

İlk dev tasavvuruna Sümer inançlarında rastlanılmaktadır. Bu inanç sistemine göre evrenin yaratılışında Tanrı Tiamat'ın kurduğu ordu devlerden oluşmaktadır ve Tanrı Tiamat, diğer Tanrıların üstüne bu orduyu saldırtır. Hint inançlarına göre ise dünya bir devin bedeninin parçalanması sonucu meydana gelmiş, gökyüzü devin baş kısmından, hava gövdesinden, dünya ayaklarından, ay alnından, rüzgârlar devin nefesinden, güneş devin gözlerinden ve Tanrı Indra ile Varuna ise devin ağzından oluşmuştur.⁸ Beydili de dev motifinin eski inanışlarda ışık, güneş ve ateşle bağlantılı olduğunun da düşünüldüğünü belirtir. Bu bağlamda güneş tutulmaları, gök gürlemesi, şimşek çakması, yerin sarsılması ve yere inen bir bulutun içinden devin çıkması motifleriyle güneşe düşman olan doğa olayları arasında bir ilişki kurulur.⁹ İneyet, devleri aslında çok güçlü tabiat güçlerinin beden bulmuş şekli olarak açıklar ve devin kasırga veya duman şeklinde belirmesinin sebebinin buna bağlar. Dolayısıyla insan ile devin mücadelesi aslında insan ile tabiatın mücadelesinin bir

¹Ahmet Bican Ercilasun, ed., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), 168-169.

²İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü* (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1988), 82.

³Deniz Karakurt, *Türk Mitoloji Ansiklopedisi Açıklamalı-Resimli Türk Söylence Sözlüğü* (Türkiye: e-kitap, 2012), 280, pdf.

⁴Alimcan İneyet, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010), 56.

⁵Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 2: 561.

⁶İneyet, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz*, 55, 57.

⁷Pertev Naili Boratav, *Türk Mitolojisi* (İstanbul: BilgeSu Yayıncılık, 2012), 62.

⁸Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 114.

⁹Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, çev. Eren Ercan (Ankara: Yurt-Kitap-Yayın, 2004), 169.

simgesidir.¹⁰ Söz konusu inanışlar dev ile Tanrı'nın, dünyanın ve doğa olaylarının bütüncül bir ilişki içerisinde olduğunu, kolektif bilinçte devin tezahürünü yansıtır.

Hint-Avrupa mitolojisinde genellikle kaos ile ilişkilendirilen devler; Tanrılar ile arasında husumetin olduğu, lanetlenmiş bir tür olarak kabul edilir ve vahşi bir tabiata sahiptir. Bazı hikâye ve masal gibi anlatı türlerinde “insan yiyen canavar” ifadesiyle tarif edilir.¹¹ Türk mitolojisinde cinler ve şeytanların rolleri, türeyişleri ile ilgili efsanelerden birine göre de Tanrı ilk önce devleri yaratmıştır ve onlara kum taneleri sayısınca oldukları için “can” demiştir. Yaşadıkları mekân da gökyüzüdür. Devler yedi yıl bu cihana egemen olduktan sonra Tanrı candan cinleri yaratmıştır ve şeytan da onlardan türemiştir.¹² Türkistan bölgesinde ve Anadolu'da da bazı kaynaklarda devlerin cin anlamı karşılığında kullanıldığı, kimi zaman ise Tepegöz olarak adlandırıldığı görülür. Sözlü kültür ürünlerinde insana benzemeyen korkunç bir varlık olarak açıklanır. Devin eskicil (arkaik) sembolüne bakıldığında düşmanların nesilden nesile aktarılan kâbuslarından ibaret olduğunu, kaosun sembolü, karanlığın insan şekline bürünmüş temsilcisi bir varlık olduğunu ifade eden görüşler yer almaktadır. Devlerin İran halk inançlarında koruyucu ruhlardan biri olmasına rağmen bu özelliğine karşıt bir karaktere bürünmesinde Zerdüştlüğün ve Avesta'nın etkisinin olduğu ifade edilir. Ancak böyle bir halk kültürü motifini mekanik bir şekilde değerlendirmenin, köklerinin sadece Avesta'da aranmasının tam olarak konuya aydınlık getirmediği de belirtilir ve devin kötücül bir güç olmasının yanı sıra olumlu özellikleri dolayısıyla Simurg gibi kahramanlara yardımda bulunduğu da göz önünde tutulması gerektiği vurgulanır.¹³ Nitekim masallarda devlerin iyi ve kötü huylu olarak iki şekilde kullanımını sürdürmesi Beydili'nin görüşünü örneklendirir niteliktedir.

Türkiye'de destan ve masal metinleri üzerinden Türkiye sahası ve genel olarak Türk dünyasında dev motifini ele alan makale, kitap ve lisansüstü tezleri olmak üzere çeşitli çalışmalar yapılmıştır.¹⁴ Her çalışma, ilgili motifi detaylı analizi ve Türk dünyasında ortak bir dev tasavvurunun belirlenebilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada Azerbaycan masallarından hareketle çeşitli yönleriyle ele alınan dev motifinin toplumsal bellekteki kodları çözümlenecektir. Bu amaçla hazırlanan çalışmanın malzemesinin tespitinde *Azerbaycan Nağılları* adlı beş ciltlik eserde yer alan 165 masal metni taranmış olup 47 masalda dev motifine rastlanmıştır. Çalışmada Azerbaycan masallarında dev motifini detaylı bir biçimde değerlendirmek amacıyla elde edilen tespitler; devlerin özellikleri, yaşadıkları mekânlar ile devlerin sonu olmak üzere üç ana ve çeşitli alt başlıklarda sunulmuştur. Metin içerik analizi yöntemiyle değerlendirilen verilerle Azerbaycan Türklerinin tasavvurundaki dev imgesi ile devin toplum hafızasındaki yeri, tasviri ve toplumun bu mitolojik varlığa yüklediği anlamların metinler aracılığıyla ortaya konulması amaçlanmıştır.

¹⁰İnayet, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi* Yalınmaz/Celmoğuz, 56.

¹¹Karakurt, *Türk Mitoloji Ansiklopedisi Açıklamalı-Resimli Türk Söylence Sözlüğü*, 280.

¹²Murat Uraz, *Türk Mitolojisi* (İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, 1994), 117.

¹³Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 168-169.

¹⁴Ayşe Yücel, “Masallarda Dev ve Yaratılış Destanındaki Benzerleri”, *Millî Folklor*, 39 (1998): 38-45, erişim 2 Haziran 2024. <https://www.millifolklor.org.tr/PdfViewer.aspx?Sayi=39&Sayfa=37>; Alimcan İnayet, “Epik Kahramanların Devlere Has Özellikleri Üzerine”, *Millî Folklor*, 52 (2001): 68-71, erişim 2 Haziran 2024. <https://www.millifolklor.org.tr/PdfViewer.aspx?Sayi=52&Sayfa=65>; Umay Günay Türkeş, “Türk Masallarında Geleneksel ve Efsanevi Yaratıklar”, *Motif Akademik Halkbilimi Dergisi*, 2/3-4 (2009): 84-115, erişim 2 Haziran 2024. <https://dergipark.org.tr/pub/mahder/issue/36158/406500>; Naciye Yıldız, “Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler”, *Millî Folklor*, 87 (2010): 41-50, erişim 2 Haziran 2024. <https://millifolklor.org.tr/PdfViewer.aspx?Sayi=87&Sayfa=38>; Yeliz Bahadır, “Türk Dünyası Masallarında İyi Huylu Devler ve Fonksiyonları”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 14 (2019): 121-134, erişim 2 Haziran 2024. <https://dergipark.org.tr/pub/uygur/issue/50967/631035>; Fatoş Yalçınkaya, “Uygur Sihir Masallarındaki Olağanüstü Düşmanların Mitik Kökeni”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 13 (2019): 44-56, erişim 2 Haziran 2024. <https://dergipark.org.tr/pub/uygur/issue/46541/571022>; Özlem Şahin, “Türk Destanlarındaki Devlerin Genel Özellikleri ve Türk Mitolojisi İle İlgileri”, *Yenisey*, 1 (2020): 11-24, erişim 2 Haziran 2024. <https://doi.org/10.29228/yenisey.47694>; Bayram Durbilmez ve Şule Gümüş, “Kırgızistan'da Kara İyeler ve Devlerle İlgili İnanışlar: Kırgız-Türk Destanlarından Örneklerle”, *Millî Folklor*, 17/133 (2022): 58-70, erişim 2 Haziran 2024. <https://dergipark.org.tr/pub/millifolklor/issue/71375/826775>; Bora Yılmaz, “Türk Halk Anlatılarında Devler ve Devlerin Mitolojik Ana İle İlişkisi”, *SOBİDER-Sosyal Bilimler Dergisi*, 60 (2022): 163-171, erişim 2 Haziran 2024. <https://doi.org/10.29228/SOBIDER.64490>; Merve Çelebi ve Sevdâ Önal Kılıç, “Türk Halk Anlatılarından Ahmedî'nin İskendername'sine Dev Motifi”, *Culture and Civilization*, 1/4 (2023): 12-22, erişim 2 Haziran 2024. <https://dergipark.org.tr/pub/culture/issue/76874/1233952>; İnayet, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi* Yalınmaz/Celmoğuz; Serdar Deniz Özdemir, *Türk Halk Anlatılarında Devler* (Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022); Serdar Deniz Özdemir, “Türk Halk Anlatılarında Dev Motifi”, (Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, 2019), Ulusal Tez Merkezi (555927).

1. Devlerin Özellikleri

1.1. Fiziksel ve Mental Özellikleri

Dev genel anlamıyla *Dünya İnançları Sözlüğü*'nde oldukça uzun, iri boyutlu, çok güçlü ve korkutucu yönleriyle açıklanır. İnançlarda cin tasarımı içerisine dâhil edildiğini belirten Hançerlioğlu, genellikle tüm mitolojilerde devin Tanrılarının karşıtı bir varlık olarak konumlandığına ve kötülük tarafında yer aldığına vurgu yapar.¹⁵ Uraz da devleri dünya geneli bütün mitolojilerde şekil ve vücutları yönünden insan uzuvlarından esinlenerek büyütülmüş, devasa boyutlarda ve oldukça güçlü, birden yüze kadar gözleri olabilen, çok başlı, elli ve ayaklı, korkutucu görünümlü yaratıklar olarak tarif eder. Tanrılarla savaş hâlinde dirler ve bunun için gökyüzüne kadar çıkabilirler. Kahramanlarla da mücadele eder ancak sonunda alt edilirler.¹⁶ Anlatılarda yaygın olarak insan görünümünde, devasa büyüklükte ve çok kuvvetli varlıklar olarak tanımlanan devler, dişi ve erkek olmak üzere her iki cinsiyette de görülebilir.¹⁷ Örneğin, Anadolu halk anlatılarında yaygın olarak insan yiyen dev anası şeklinde, çok başlı ve aptal olarak tarif edilir. Gagauzlarda iri cüsseli ve tek gözlü olmak üzere iki türlü dev motifinin varlığından söz edilir. Kazaklarda bedeninin tamamı tüylerle kaplıdır ve el ile ayak tırnakları oldukça keskindir. Görünüşüyle insanı korkutacak nitelikte olan devler diğer Türk boylarındaki benzer olarak "devasa yaratıklar" şeklinde açıklanır. Karakalpak masal ve destanlarında tehlikeli, iri cüsseli devler aynı zamanda sihir yapma gibi özellikler taşır. Karay folklorunda da benzer niteliklere sahiptir. Nogay anlatılarında çok güçlü bir insan suretiyle tarif edilir. Türkmenlerde yaygın olarak çok başlıdır. Özbek destan ve efsanelerinde bu varlığın tasviri ise diğerlerinden biraz daha farklı niteliğe sahip olup öküz benzeyen devlerin el ve ayakları ise maymun gibidir. Çok başlı olarak geçtiği anlatılar bulunur ve şom ağızlı, kıskanç, çok konuşan bir karakterdedir. Şekil değiştirme, büyü yapma ve uçma gibi çeşitli özelliklere sahiptir.¹⁸ Bu yönleriyle Türk dünyası anlatılarında benzerlik ve farklılık gösteren özellikleri¹⁹ bulunmaktadır.

Türk masallarında rastlanılan Ön Asya Türklerindeki dev motifini Ögel iki grupta toplar: Birincisi kötü ruhları, şeytanları ifade eden demonlar; ikincisi ise dünyadaki yaratıkların büyüklük bakımından çok üstündeki ruhlar olan devler (riese, giant).²⁰ Azerbaycan folklorunda ise Qafarlı; ejderha, peri ve devleri epik gelenekte işlenen en temel mitik düşman karakterler olarak tarif eder. İri, kuvvetli, çirkin ve insana benzer mahluklar, yeraltı âleminin sakinleri şeklinde açıklar.²¹ Taranan örneklerde tespit edilen verilere göre Azerbaycan masallarında devlerin çok sayıda özelliğinin bulunduğu görülmüş ve bu özellikler aşağıda sırasıyla sunulmuştur.

Azerbaycan masallarında devlerin olağanüstü özelliklerini sembolik olarak yansıtmak amacıyla normalleştirmenin ve insan betimlemesine yakınlaştırmının göstergesi olan tek başlılığın yanı sıra çok başlılığa yönelik motifler bulunur ve Türk kültüründe yaygın olarak kullanılan formülistik sayılarla bağlantılı şekilde devlerin üç, yedi ve kırk başlı olduğu görülür. Örneğin, *İbrahim*²² masalında kahramanın karşısına çıkan ikinci dev üç başlıdır. *İskender*²³ masalındaki dev; *Soltan İbrahim*²⁴ masalında Nuşaperi Hanım'ı kaçıran dev ile

¹⁵Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, 114.

¹⁶Uraz, *Türk Mitolojisi*, 159.

¹⁷Karakurt, *Türk Mitoloji Ansiklopedisi Açıklamalı-Resimli Türk Söylence Sözlüğü*, 280.

¹⁸İbrahim Dilek, *Türk Mitoloji Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021), 276-278, 286.

¹⁹Devin kökeni üzerinde duran İşankul, bu varlığın çok başlı, boynuzlu, tüylü, ateş saçmasını, uçma özelliğini, şekil değiştirmesini ve kasırga çıkarmasını bu varlığın köken olarak yırtıcı bir hayvan ya da ejderhadan geldiğiyle ilişkilendirip ejderhanın devlerin insan görünümlü ilk şekilleri olduğunu belirtir (İnayet, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz*, 58).

²⁰Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2: 561.

²¹Ramazan Qafarlı, *Azerbaycan Türklerinin Mifologiyası* (Baki: Ağrıdağ Nəşriyyatı, 2004), 124.

²²Memmedhüseyn Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları* (Baki: Şerg-Gerb, 2005), 2: 217.

²³Henefti Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları* (Baki: Şerg-Gerb, 2005), 1: 181.

*Moltanı Padşahi*²⁵ masalında dağda bekçilik eden dev yedi başlıdır. *Yusif ile Senuber*²⁶ masalında da devler padişahı yedi başlı olup her başında yedi boynuzu vardır. Benzer şekilde *Ağıllı Qız*²⁷ masalında kuyudaki devin boynuzları da mızrak gibidir ve yedi başı bulunmaktadır. *Sehirli Üzük*²⁸ masalında ise iki tane çok başlı deve yer verilir. Kel oğlana şart koşan yedi başlı bir devdir. Anlatıdaki diğer dev ise üç başlıdır.

Beydili'nin ifadesine göre de Türk sözlü kültür ürünlerinde ve Hint-Avrupa inanç sisteminde büyük yer kaplayan devler sihirli destanlarda üç, yedi ve kırk başlı olarak tasvir edilir.²⁹ Yedi sayısı kutsal bir sayı olduğu için yedi başlı devlere bütün Türk boylarında rastlanılır. Bu sayı Türklere Göktürk Dönemi'nden önce Ön Asya'dan geçmiştir. Yedi sayısının yanı sıra üç, dokuz, on iki başlı devler de anlatılarda yer alır.³⁰ Masallarda çok başlılığın taşıdığı olumsuz anlamlar bulunmaktadır ve bu özellik, devlerin kaosun simgesi olduğunun en belirgin işaretleri arasındadır. Bu konuda çok başlılığın bir anormallik işareti olduğuna ve insanın zihnen çok başlı, büyük bir yarattığı algılamakta zorlandığına değinen Sarpkaya, bu nedenle anormal olarak kabul edilen yaratığın düzen karşıtı olarak konumlandırılarak kaos sembolü olduğunu ifade eder.³¹

Tespit edilen örneklerden birinde ise dev çok başlı olmamasına rağmen başı yerde, ayakları gökte olarak kahramanın karşısına çıkar. Söz konusu durum da fiziksel açıdan anormallik unsuru içerisinde değerlendirilebileceği için okurda-dinleyicide ve anlatı içerisinde kahramanda korku³² ve endişe hissini tetikler. *Sehirli Üzük*³³ adlı bu örnekte kel oğlının Hindistan'a giderken karşısına çıkan devin ayakları gökte, başı yerdedir.

Azerbaycan masallarında devlerin en belirgin özelliklerinden biri de iri cüsseye, minare gibi uzun boya, kollarında değirmen taşları bulunan uzun kollara ve insanın hayal gücünün sınırlarını zorlayacak kadar güçlü bir vücut yapısı ile uzuvlara sahip olmasıdır. Devlerin alt dudağı yeri, üst dudağı göğü süpürür. Bu kaotik varlıklar bastığı yeri titretir, nefesiyle insanı kendisine çeker ve yüksek sesiyle insanoğlunun yüreğine korku salarak gelirler. *Celayi-Veten*³⁴ masalında yoksul adamın karşısına mağarada çıkan dev o kadar büyüktür ki yerinden kıpırdıyamaz. *Sehirli Üzük*³⁵ masalında dev dağı taşı, *İbrahim*³⁶ masalında yeri göğü titretir. Nara sesini işiten İbrahim'in saçları diken diken olur. Sonrasında karşısına çıkan üç başlı dev de İbrahim'e saldırıp omzundan tutarak onu yere çarpacak kadar kuvvetlidir. *Melikmemmed*³⁷ masalında padişahın başına gelip elma çalan dev, "Boyu minare gibi, gören insanın bağı yarılar, sanki dağ kopmuş geliyor." şeklinde tarif edilir. Benzer şekilde *Ağıllı Qız*³⁸ masalında da Ehmed'in kuyuda karşısına çıkan devin boyu minare gibi, kolları çınar ağacı gibidir. Her kolunda yedi değirmen taşı taşır; alt dudağı yeri, üst dudağı göğü süpürür, ağzı değirmen körüğüne benzemektedir. *Yusif ile Senuber*³⁹ masalında kel devin elinde ağırlığı yüz batman olan

²⁴Ehliman Ahundov, *Azerbaycan Nağılları* (Bakı: Şerg-Gerb, 2005), 3: 257-258.

²⁵Nüreddin Seyidov, *Azerbaycan Nağılları* (Bakı: Şerg-Gerb, 2005), 5: 94.

²⁶Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 79-80.

²⁷Seyidov, 168.

²⁸Seyidov, 25.

²⁹Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 168.

³⁰Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2: 364.

³¹Seçkin Sarpkaya, *Türklerin Şeytani Masalları* (Ankara: Karakum, 2021), 93.

³²Korkunun bedenleşmiş hâli olarak dev motifinin de değerlendirildiği örnekler için bk. Gülda Çetinkaya, "Türk Masallarında Korkunun Sembolik Kodları", *International Journal of Language Academy*, 5/8 (2017), 407-419, erişim 2 Haziran 2024. <https://doi.org/10.18033/ijla.3828>.

³³Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 39.

³⁴Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 236.

³⁵Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 39-40.

³⁶Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 216.

³⁷Ehliman Ahundov, *Azerbaycan Nağılları* (Bakı: Şerg-Gerb, 2005b), 4: 169.

³⁸Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 168.

³⁹Seyidov, 78-80.

bir topuz vardır. Dev, Yusif'e doğru gelirken öyle bir gürültü koparır ki insanın korkudan bağı çatlayacak gibi olur. Kara dev de büyük bir dev olarak tasvir edilir. Devler padişahı da öyle heybetlidir ki uyurken nefesi Yusif'i kendisine doğru çekecek kadar güçlüdür. Uyandığında kemikleri öyle bir kütürder ki bin yıllık bir çınar ağacını yerinden kopartmış gibi hissettirir. *Tapdıq*⁴⁰ masalında Tufan dev başında kırk değirmen taşından bir gürz taşımaktadır. *Moltanı Padşahı*⁴¹ masalında yedi başlı dev, her kolunda yedi değirmen taşı geçirilmiş hâlde dağda nöbet tutar. Sadece *Reyhan'ın Nağılı*'nda⁴² diğerlerinden farklı olarak devlerden biri yaygın dev ebatının aksine boyu bir karış, sakalı yedi karış cüce devdir.

Bir insanı omzunda rahatlıkla uzak mesafelere taşıyabilirler. Ayrıca avucuna aldığı taşı, kayayı dokunuşuyla un ufak edebilirler. *İskender*⁴³ masalında bostana girip meyve toplayan kahramanı gören dev gelip onu kemerinden tutup yere çarpmak ister. *Sehirli Üzük*⁴⁴ kel oğlan, devin derdine çare bulunca onu sırtına alıp taşır. *Hahnezer*⁴⁵ masalında dev, kahramanın verdiği taşı ovalayıp paramparça eder. Kahramanı sırtına alıp evine götürür. *Behtiyar*⁴⁶ masalında padişah dev, kahramanı sırtına bindirip üç gün üç gece yol gider. *Şah Oğlu Behrem'in Nağılı*'nda⁴⁷ Behrem'e tüyünü veren dev ise kahramanın yanına gelip onu omzunda taşıyarak deniz kenarına götürür.

Devlerin genellikle çirkin bir görünüme sahip olduğu ifade edilir. *Ağ Quş*⁴⁸ masalında Şirzad, üzüm bağından topladığı üzümleri yerken devler gelir ve büyük dev çirkin görünümlüdür. *Peri Hanım'ın Nağılı*'nda⁴⁹ Narhanım, oğlana kendisini kaçıran devi çirkin bir dev olarak tarif eder. *Tapdıq*⁵⁰ masalında Gün Hanım, kızına Tufan devi sevdiğini anlatınca kızı annesinin güzel biri olup çirkin görünümlü bir devi nasıl sevdiğini sorar ve devi kara kertenkeleye benzetir. *Oxxay ile Ehmed*⁵¹ masalında kahramanı sınamak isteyen Oxxay'ın kızı, don değiştirerek bir dudağı yeri bir dudağı göğü süpüren koca karı şeklinde bir deve dönüşür. Öyle çirkindir ki yüzünden zehir akmaktadır. *Yusif ile Senuber*⁵² masalında devler padişahı, yine *Sehirli Üzük*⁵³ masalında da üç dev çirkin görünümlü olarak tarif edilir. Kel oğlan Hindistan'a giderken de yolda onun karşısına çirkin görünümlü bir dev çıkar.

Devler yaygın olarak insan formuna yakın olsa da ejderhaya benzer özelliklerinin korunduğu iki örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerde devler uzun kulaklı ve boynuzlu⁵⁴, uzun tırnaklı, fil dişli, geniş burunlu ve uzun kuyrukludur. Bu tasvir, devlerin ejderhadan insan formuna bürünmeden önceki son kalıntıları olarak yorumlanabilir. *Sehirli Üzük*⁵⁵ masalındaki üç devin kulakları uzundur ve dişleri fil dişi boyutundadır. Nefes aldığı burun delikleri fırıncı küreği gibi açılıp kapanır. Tırnakları sabana benzetilir. Kuyrukları da uzun

⁴⁰Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 49.

⁴¹Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 94.

⁴²Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 134.

⁴³Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 82.

⁴⁴Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 40.

⁴⁵Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 300.

⁴⁶Zeynalli, 77.

⁴⁷Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 179.

⁴⁸Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 107.

⁴⁹Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 282.

⁵⁰Ahundov, 44.

⁵¹Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 212, 214.

⁵²Seyidov, 79.

⁵³Seyidov, 25, 39.

⁵⁴Bu konuda Beydili de Azerbaycan ve diğer Türk boylarının destanlarında devlerin boynuzlu olduğuna değinir ve devin gücünün boynuzların sayısı ile bağlantılı olduğunu ifade eder. Boynuzun varlığını ve çeşitli özelliklerinden dolayı devin Ulu Ana ile bağlantısının olduğunu ve mitolojik Ulu Ana'nın değişikliğe uğramış şekli olduğunu belirtir. bk. Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 170.

⁵⁵Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 25.

ve başında boynuzları bulunur. Birbirlerinin kuyruğundan ve boynuzundan tutarak kavga ederler. *Yusif ile Senuber*⁵⁶ masalında da devler padişahı yedi başlı olup her başında yedi boynuzu, her ağzında yedi dişi, uzun kulakları ve kuyruğu vardır.

Ten renkleri ak, kara ve sarı renk sembolleri üzerinden yansıtılır. Türk kültüründe saflığın, temizliğin ve iyiliğin sembolü olan ak⁵⁷ renginin Azerbaycan masallarında iyi ve kötü özelliklere sahip devler için kullanılması, bu anlatılarda ak rengin olumlu ve olumsuz olmak üzere iki kavramsal karşılığının olduğunu gösterir. *Avçı Mehmed*⁵⁸ masalında dev sadece ak rengiyle tasvir edilir. *İskender*⁵⁹ masalında kahramanın annesiyle birlikte yaşayan dev, *Keçel*⁶⁰ masalında kahramanın mağarada karşısına çıkan yedi dev, *Oxxay ile Ehmed*⁶¹ masalında Oxxay'ın kızı, Ehmed'in karşısına çıkan dev, *Qara At*⁶² masalında Hurşidi-alem'i kaçıran dev, ak renklidir. *Ağ Quş*⁶³ masalında Şirzad'ın girdiği üzüm bağı, ak devlerin mekânıdır. *İbrahim*⁶⁴ masalında kahramanın pınarda karşılaştığı cadının düşmanı ak devdir ve İbrahim'den onu öldürmesi konusunda yardım ister. *Tapdıq*⁶⁵ masalında Tüccar Süleyman'ın kızı Gemer Hanım ak dev tarafından kaçırılıp tılsıma yatırılır.

Azerbaycan masallarında devlerde kara renk ise kötülüğün ve acımasızlığın ifadesi için kullanılır. Kahramanın karşısına çıkan devin zalimliğinin vurgusu bu renk sembolü üzerinden aktarılır. Bu anlamda kara dev, karanlığın vücut bulmuş hâlidir. *Yusif ile Senuber*⁶⁶ masalında Yusif, mağarada kendisine doğru nara atarak gelen bir kara devle karşılaşır. *İlan Qız*⁶⁷ masalında Meded, genç kızla birlikte yeraltındaki kara devin kara atını alıp kaçarlar. *Tapdıq*⁶⁸ masalında Gün Hanım, Tufan devi sevdiğini Ay'a anlatırken "Kara dev bana senden güzel görünüyor." diye söyler. Ayrıca masallarda aranan, çoğu zaman şifa aracı olarak kullanılacak olan yiyecek veya obje de kara devin mekânındadır ve kahramanın kara devin mekânına ayak basması tehlikelerle dolu bir yolculuğa geçiş yaptığının habercisidir. *Qırx Gönçe Xanım*⁶⁹ masalında oğlanın ak elmayı getirmesi için gönderildiği yer ile *Yetim İbrahim ve Sövdeger*⁷⁰ masalında kahramanın gülü bulmak için geldiği yer kara devin yurdudur.

Türk mitolojisinde sarı renk gücün, otoritenin ve zenginliğin sembolüdür. Ancak olumlu anlamlarının yanı sıra Çoruhlu, sarı rengin aynı zamanda ateşin, hastalık ve albastının rengi olduğunu da belirtir.⁷¹ İncelenen örneklerde bir tane sarı dev motifine rastlanmıştır ve buradaki dev motifi insanları rızasızca kaçıran, kötü bir varlık olarak kullanılır. *Beçe Derviş'in Nağlı*⁷² adlı bu örnekte Yemen padişahının kızını kaçıran dev sarı renklidir.

⁵⁶Seyidov, 79-80.

⁵⁷Türk kültüründe ak, kara ve siyah renklerinin anlamlarıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları* (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2002), 183-186, 190-191, 193-194.

⁵⁸Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 89.

⁵⁹Zeynalli, 181, 184.

⁶⁰Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 200.

⁶¹Seyidov, 212, 214.

⁶²Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 231.

⁶³Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 107.

⁶⁴Tehmasib, 223-224.

⁶⁵Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 52.

⁶⁶Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 78.

⁶⁷Seyidov, 238.

⁶⁸Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 65.

⁶⁹Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 88.

⁷⁰Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 97.

⁷¹Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, 194.

⁷²Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 129.

Devlerin insanoğlundan farklı olarak vücutlarının hiç yaşlanmadığı, daima genç kaldıklarına örnek olan *Reyhan'ın Nağılı*'nda⁷³ devler, insanoğlu gibi yaşlanmadıklarını ve ölümlerinin Süleyman Peygamber'in hükmü ile gerçekleştiğini söylerler.

Vücutlarının tüylerle kaplı olduğu yaygın bilinen bir özelliktir. Tüy motifinin kullanım amacı kahramana yardımcı olmak ve kahramanın başı dara düştüğünde, yolculuğunda çıkmaza girdiğinde fayda sağlamak için bir araçtır.⁷⁴ *Şah Oğlu Behrem'in Nağılı*⁷⁵'nda Behrem'e tüyünü veren dev, kahramanın yanına gelip onu omzuna alıp deniz kenarına götürür. *Yusif ile Senuber*⁷⁶ masalında devler padişahı, o kadar tüylüdür ki bir ormana benzetilerek tasvir edilir. Masalın ilerleyen bölümlerinde kendisini kölelikten kurtaran kel dev ise Yusif'e tüyünü verir. Yusif, devin tüyünü yakıp kendisini yardıma çağırdığında kel dev gelerek onu istediği yere taşır.

Masallarda devin kel olması durumu da rastlantısal ve sebepsiz değildir. Kellik kutsiyet taşır.⁷⁷ Devin kel olması durumunda da bu dev tipinin ilk karşılaşmadan itibaren veya sonradan dönüşüm geçirerek yardımcı motif olarak kullanılacağı, bilgelik vasfıyla kahramana rehberlik edeceği açıktır. Nitekim *Yusif ile Senuber*'in ilerleyen bölümlerinde⁷⁸ bir ihtiyar adam, Yusif'e dağda karşısına çıkıp kendisine saldıracak olan kel dev'i nasıl alt edip hizmetine alacağını yolunu öğretir ve Yusif'e onu kötülüklerden koruyacak bir kılıç hediye ederek gözden kaybolur. Yusif dağın dibine geldiğinde tarif edilen kel dev kendisine saldırırsa da sonrasında kahramanın hizmetine girerek ona yolculuğunda çeşitli yardımlarda bulunur.

Halk anlatılarında devler iri cüsseleri ve korkunç görünümünün aksi bir şekilde kahraman tarafından kolaylıkla akıl yoluyla alt edilebilen, kandırılabilen, idrak etme ve mantıklı hareket etme yetisi olmayan varlıklardır. Azerbaycan masallarında akılsız-saf dev motifiyle ilgili çok örnek bulunur. Bunlar içerisinde kahramanın devlerin sihirli eşyalarının sırlarını devlerden öğrendikten sonra onları kandırarak yanından uzaklaştırdığı veya edindiği bu bilgi yoluyla onların elinden kurtulduğu yaygın görülür. *Gül Suman'a Neyledi?*⁷⁹ masalında Mehmed, devlerden halı, sofa ve tacın sırrını öğrendikten sonra üç ok fırlatır ve her birinin bu okların ardından gitmesini ister. Birinci gelene sofrayı, ikinci gelene halıyı, üçüncü gelene ise tacı vereceğini söyleyip devleri kolaylıkla kandırarak üç nesneyi de yanına alıp yoluna devam eder. *Gül ile Sanavar*⁸⁰ masalında Melik Düçar, iki devin sahip olduğu papak ile halının sırrını öğrendikten sonra bu ikisine yardım edeceğini söyleyerek biraz kenarda durmalarını ve gözlerini yumup beklemelerini ister. Devler kenara çekildiğinde Melik Düçar halıya binip papağı da başına takarak periler vilayetine gider. *Sihirli Üzük*⁸¹ masalında kel oğlan, üç dev'i de zekâsıyla kandırarak ellerindeki Hz. Süleyman'ın⁸² sihirli yüzüğünü ve halısını alıp kedi ve köpeğiyle evine doğru yola düşer.

⁷³Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 134.

⁷⁴Devlerin vücutları, diğer demonik varlıklar gibi tüylerle kaplıdır ve bu tüyleri tılsımlıdır. Hikâyelerde yardımcı devler, vücutlarından birer tüy koparıp kahramana vermektedirler. bk. Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 170.

⁷⁵Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 179.

⁷⁶Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 79-81, 84.

⁷⁷Ergun'un Türk dünya görüşünde Tanrı kutunu sembolize ettiğini detaylıca açıkladığı çalışması ve örnekler için bk. Pervin Ergun, "Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tastarakay-Keloğlan", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 18 (2004), 37-45, erişim 2 Haziran 2024. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdded/issue/12704/154585>; Pervin Ergun, "Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tastarakay-Keloğlan", *Millî Folklor*, 68 (2005), 78-84, erişim 2 Haziran 2024. <https://www.millifolklor.org.tr/PdfViewer.aspx?Sayi=68&Sayfa=74>.

⁷⁸Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 77, 84-86.

⁷⁹Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 134.

⁸⁰Zeynalli, 144.

⁸¹Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 25-26.

⁸²Hz. Süleyman'ın Türk kültüründe devlerle ilgisi ve devlere hükmetmesi üzerine detaylı bilgi için bk. Özdemir, *Türk Halk Anlatılarında Devler*, 105-116.

Akılsızlık durumu kimi zaman da devin canına mal olur. Dev tarafından kaçırılan genç kızların devin canının saklı olduğu şişenin yerini kendisinden öğrenip kahramana ileterek veya devin kendisi tarafından kahramana bizzat söylenmesi üzerine öldürüldüğüne de rastlanır. *Barhudar'ın Nağılı*'nda⁸³ dev, canının şişedeki kuşta olduğunu ve bu şişenin nasıl ele geçirilebileceğini tutsak ettiği genç kıza anlatır. Böylece kendi ölümüne sebep olur. *Telet'in Nağılı*'nda⁸⁴ dev, kahramana elindeki kara topuzun sırrını söyleyerek yine kendi sonunu hazırlar.

Demonik (şeytani-cinni) varlıkların kandırılarak suyun içerisinde boğulmak suretiyle veya değirmen taşlarıyla ölümü de yaygın görülen bir durumdur. Bir örnekte devlerin suda ölümü genellikle çayın içerisine girmesiyle sağlanır. Dev, önüne engel olarak çıkan ve kahramanın aştığı çayı, ırmağı geçmek isteyip kahramana bunu nasıl başardığını sorar. Kahraman zekâsını kullanarak devin boynuna ağır taşları bağlayarak geçebileceğini söyler. Akılsız dev de kendisine verilen tavsiyeyi sorgusuz sualsiz yerine getirebilen bir bilişsel düzeyde olduğu için bunu uygular ve akılsızlığı yüzünden çayda boğulur. *Cırtan*⁸⁵ masalında devin niyetini anlayan kahraman, ondan omlet pişirmesi ve kalburla çaydan su getirmesi gibi isteklerde bulunarak devin oylar. Saf dev de her defasında kahramana inanıp istenen şeyi yerine getirmek için harekete geçer. Masalın sonunda kaçıp giden çocukların peşine düşen dev, çaydan nasıl geçtiklerini Cırtan'a sorar ve boynuna değirmen taşı bağlanarak geçmesi gerektiği yönündeki tavsiyesine uyup helak olur. Diğer örnek olan *Keçel*⁸⁶ masalında ise kahraman, yedi deve damlarının üstüne yedi değirmen taşı koyup düşman geldiğinde onları öldürmeleri için kullanmalarını tembihler. Ardından Keçel hepsini kapının ağzında bekletip deneme amaçlı taşları salacağını söyler. Buna inanan devler değirmen taşlarının altında kalır. Masalın bu bölümünde anlatıcı "Doğru demişler, devler ahmak olur." şeklinde yaptığı açıklamasıyla da devlerin bu karakteristik özelliklerine dikkat çeker.

Masallarda akılcıca ve yerinde kullanılan söz "tılsım" niteliği taşıyıp karşı tarafı ikna edebilmede yeterlidir. Saf devleri kandırırken de sözün ve aklın gücü açıkça hissedilir. *Yetim İbrahim ve Sövdeger*⁸⁷ masalında uykudan uyanınca insan kokusu alan devin genç kız "Gezdiğin yerlerde adam yemişsin, kokusu da hâlâ burnunda kalmış. Burada insan ne gezer?" diyerek kolaylıkla ikna eder. Dev de onun sözüne inanıp çıkıp gider. *Reyhan'ın Nağılı*'nda⁸⁸ Reyhan, kendisini kaçırıp onunla zorla evlenmek isteyen Eş-eş devin elinden kurtulmak için yirmi sekiz yaşına kadar nişanlı beklemesini, süre dolunca toyunun yapılmasını, âdetlerinin böyle olduğunu, aksi takdirde kendisini öldüreceğini söyleyerek dokuz on yıl vakit kazanır ve dev de buna inanıp kabul eder. Üç devin kaçırdığı üç genç kız da devlerden kurtulmak için dünyada görülmemiş bir toy yapmak şartıyla kendileriyle evleneceklerini söyleyerek devleri kandırırlar. Devlerin kıt akıllı oldukları metin içerisinde "Devler kuvvetten çok, akıldan az olurlar." sözleriyle de vurgulanır. *Hahnezer*⁸⁹ masalında devler, kahramanın dediklerine her zaman inanır. İlk dev yanında götürdüğü un ve yumurtayla kandırıp taşları un ufak ettiğini ve taşın suyunu çıkardığını söyleyen kahraman, devin diğer kardeşleri de kendisine iş buyurduğunda onları da aldatır.

Masallarda akıllı yeterince kullanamama durumu, korkaklığı ve kendine güvensizliği de beraberinde getirmektedir. Nitekim *Armud Bey*⁹⁰ masalında tilki yolda rastladığı devin "Orduyu görüyor musun? Padişahın

⁸³Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 182-183.

⁸⁴Ahundov, 117-118.

⁸⁵Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 297-298.

⁸⁶Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 201.

⁸⁷Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 98.

⁸⁸Ahundov, 129-130, 133-134.

⁸⁹Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 300-301.

⁹⁰Zeynallı, 287.

oğlu hastalandı. Ona derman olacak şey ‘dev eti’ diyorlar. Şimdi o ordu gelip seni öldürüp ona götürsün” diyerek devı korkutup kaçıır ve devin evi kurnaz tilkiye kalır. Burada devin zıddı olarak kurnaz tilki motifinin kullanımı da ayrıca önemlidir.

1.2. Karakteristik Özellikleri

Azerbaycan masallarında devleri karakter özellikleri bakımından iyi huylu ve kötü huylu olmak üzere iki ana gruba, bunları da kendi içerisinde şarta bağlı iyi huyluluk ve kötü huyluluk şeklinde iki alt gruba ayırmak mümkündür. İncelenen örneklerden hareketle iyi huylu⁹¹ devlerin masallarda kahramana yardımcı olmak, kahramanı ve yakın çevresini koruyup belirli bir süre yanında himaye etmek amacıyla kullanıldığını, bu bağlamda Simurg-Zümrüd kuşu motifiyle benzer işlev taşıdığını söylemek mümkündür. Örneğin, *Göy Mıncıx*⁹² masalında dev, evinde karşılaştığı genç kıza oraya gelme nedenini sorup ona yanında kalmasını, kendisine kardeş olacağını söyleyip genç kızın da onun bacısı olmasını ister ve kız kabul edince birlikte kardeş gibi yaşayarak günlerini geçirirler. Genç kızın oğlu olunca da dev, oğlanı kendisiyle birlikte avlara götürür. Masalda devin genç kıızı ve bu kızın oğlunu koruma altında tutmasının yanı sıra onun erkek kardeşine de evini açması, o gitmek istediğinde vazgeçirmeye çalışması onun anlatıda iyi olan herkesi himaye etme işleviyle kullanıldığının açık işaretleridir. *Dünya Gözeli*⁹³ masalında Sabah’ın karşısına çıkan dev, gülü bulup getirmesi için ona katılıp yardım eder. *Celayi-Veten*⁹⁴ masalında yoksul adamın karşısına çıkan ilk dev, bu adama kendisine gerekli olan şeyleri alabileceğini söyleyip diğer devler gelmeden gitmesini tembihler. Yoksul adam bunu kabul etmeyince onu korumak için sandığa saklar. Bu adamın oğlu Celayi-veten, babasının intikamını almak için aynı mağaraya geldiğinde de koca dev benzer şekilde onu da uyarır, gitmesini tembihler. *Padşah Oğlu*⁹⁵ masalında dev anası, kahramanın iyi bir oğlan olduğunu anlayıp onu oğullarının elinden kurtarmak için sandığa saklar. Mehmed, Gülzar Hanım’ı almaya gideceğinde dev anası onun tılsımlar padişahının kıızı olduğunu ve getirebilmesi için gerekli şeyleri söyleyerek yol gösterir. *Tapdıq*⁹⁶ masalında Gün Hanım, Tufan deve Gemer Hanım’ı zulmet dünyasına götürüp ölü tılsımına koymasını emrettiğinde dev, genç kızın ölmesine razı olmayıp ona acıyıp Gün Hanım’ı bu kararından vazgeçirmeye çalışır.

Masallarda devin kahramana yardım etmeden önce “Ne emrin varsa söyle, yerine getireyim.” şeklinde seslenmesi, devlerin Alaaddin’in sihirli lambasından çıkan cin gibi “Dile benden ne dilerse?”⁹⁷ ifadesine benzer şekilde karşısındakine yaklaşımı Uraz’ın Türk mitolojisindeki cinlerin devlerden türetildiğini örnekleyen türeyiş efsanesini⁹⁸ destekler niteliktedir ve her ikisi de aynı işlevle kullanılır. Buna örnek olarak *Şah Oğlu Behrem’in Nağılı*’nda⁹⁹ kahramanın kuyuda karşısına çıkan devler “Behrem ne emrin varsa yerine getiririm.” diye hep bir ağızdan bağırlar ve kahramanın talebi üzerine devlerden biri kuyuya inip kazı çıkartır.

Şarta bağlı iyi huyluluk özelliği gösteren devler ise kahramanla ilk karşılaşmalarında saldırgan bir figür olarak işlenirken kahramanın onların sorunlarına çare bulmalarının karşılığında zarar vermeyeceklerine, hatta yolculuğunda kahramana yardımcı olacaklarına dair vaatte bulunurlar. *Gül ile Sanavar*¹⁰⁰ masalında

⁹¹Türk dünyası masallarında iyi huylu devlerle ilgili bilgi ve örnekler için bk. Bahadır, “Türk Dünyası Masallarında İyi Huylu Devler ve Fonksiyonları”, 121-134.

⁹²Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 28-29.

⁹³Zeynalli, 201.

⁹⁴Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 237-238.

⁹⁵Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 164, 167.

⁹⁶Ahundov, 42.

⁹⁷“Aladdin’in Sihirli Lambası Masalı”, erişim 24 Mart 2024, <https://www.birmasal.com/alaaddin-sihirli-lambas-masali/>.

⁹⁸Uraz, *Türk Mitolojisi*, 117.

⁹⁹Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 177-178.

¹⁰⁰Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 144.

iki dev, atalarından kalan papak ile halıyı bölüşürmesi için Melik Düçar'dan yardım talep eder. Sonrasında kahramanın ulaşım ve görünmezlik elde etmesi için yardımcı olan iki objeyi de dolaylı yoldan ona verirler. *Gül Sumana Neyledi?*¹⁰¹ masalında ise kahramanın karşısına çıkan üç dev, ona saldırmayıp sadece kendi aralarında çözemedikleri meseleyi çözmesi için danışır. Kahramana doğrudan yardımları olmasa da dolaylı yoldan üç sihirli objenin kahramanın eline geçmesine aracı olurlar ve masalın düğüm bölümlerinde kahraman bu objelerle zorlukları aşar.

Kimi zaman da kahraman tarafından öldürüleceklerini anladıkları anda ona dokunmayıp türlü yardımlarda bulunurlar. *Siman'ın Nağlı*'nda¹⁰² kendisini öldürmemesi karşılığında hizmet edeceğini söyleyen küçük dev, Siman razı olunca Adamzad devle birlikte Şah Deşküvar'ın şehrine gelirler. İlerleyen bölümlerde ise kahramana bekçilik eden ve gelen düşmanı haber veren Adamzat, kahraman tılsıma düştüğünde de Periduh Hanım'ı sırtında Şah Deşküvar'ın toprağına getirip kalede ona güvenli ve temiz bir yer hazırlar, yemeğine kadar hazırlar. Şah Deşküvar'dan korumak için bekçiliğini yapar. *Yusif ile Senuber*¹⁰³ masalında kel dev, Yusif tarafından öldürüleceğini anlayınca onun hizmetine girer. Yusif'e yardım edeceğine söz vererek başlangıçta saldırgan ve kötü huylu olan dev değişime uğrar. Dara düşünce kullanması için tüyünden verir ve Yusif, kara devi öldürdükten sonra tüyü yakınca kel dev gelir ve onu devler padişahının olduğu yere götürür. Devler padişahı da canını kurtarmak için Yusif'e istediği ışıklı çam ağaçlarını ve mermerleri vererek yardım eder, kel devi de kölelikten azat edip Yusif'e bağışlar. Kel dev, Yusif'i istediği yere taşır. Masalın sonunda devler padişahı askerleriyle birlikte Yusif'in yanına gelerek düşman padişahını ve ordusunu kırıp geçirirler.

Devlerin şarta bağlı iyi huyluluk özelliği gösterdiği örneklerde kahramanın kendisine koştuğu şartı yerine getirip gücünü kanıtlaması üzerine ona zarar vermezler ve aralarına dâhil ederler. *Melik Memmed ile Melik Ehmed*¹⁰⁴ masalında Memmed'in âşık olup evlendiği genç kızın kardeşleri devdir ve bu devler, eve geldiğinde önce Memmed ile Ehmed'i görüp onları sınamak isterler. Genç kızın verdiği akıl sayesinde Memmed başarılı olunca büyük dev, iki kardeşin boynunu vurdurmaktan vazgeçip kız kardeşini bu gençle nikâhlarlar. Devler ava gittiklerinde de Melik Ehmed'i yanlarında götürürler. *Hahnezer*¹⁰⁵ masalında yolda kahraman uyurken yanına gelen dev, Hahnezer'in yazdığı kâğıdı okuyup bu adamın kırk devin başını ezecek güce sahip olmasına şaşırır. Bunu öğrenmek için onu sınamalardan geçirdikten sonra güçlülüğüne ikna olup kendilerine katılmasını, sekizinci kardeşi olup onlarla yaşamasını teklif eder. *Sehirli Üzük*¹⁰⁶ masalında ters vaziyette duran devin sorununun çözülmesi üzerine kahramana zarar verilmez ve karşılığında Hindistan'a götürülür. *Şah Oğlu Behrem'in Nağlı*'nda¹⁰⁷ ise devler padişahı, Behrem'e ve adamlarına uçurduğu güvercinden önce kâğıdı getirirse zarar vermeyeceğine dair şart koşar. Şart yerine getirildikten sonra Behrem, devleri öldürünce devler padişahı korkarak kahramana yalvarır ve kendisine üç tüy verir. İlerleyen bölümlerde Behrem tüyü yaktığında dev hemen onun yanında biter ve kendisinden istenen yel atını hazırlayarak getirir, Behrem'i deniz kenarına götürür.

Kahramanın sihirli bir objeye sahip olması veya kahramanın devin akrabası olduğunun anlaşılması durumunda da devler kahramana yardımcı olup rehberlik ederler. *Muhtar'ın Hekayeti*'nde¹⁰⁸ dev, Muhtar'a

¹⁰¹Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 134, 139.

¹⁰²Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 31-32, 45-46, 48.

¹⁰³Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 78-81, 84-85.

¹⁰⁴Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 56.

¹⁰⁵Zeynalli, 300.

¹⁰⁶Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 39-40.

¹⁰⁷Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 172-173, 177, 179.

¹⁰⁸Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 207.

sihirli yüzüğü taktığı için yardım edeceğini söyler. Muhtar'ı babasının şehrine götürüp bırakır. *Behtiyar*¹⁰⁹ masalında Behtiyar, eşi Perizad'ın verdiği mektupla dev padişahın toprağına girdiğinde devler bunu görüp padişaha götürmek ve ona yem etmek isterler. Dev padişah, Behtiyar'ın getirdiği mektubu okuyunca onun öz bacanağı olduğunu anlar ve zarar vermez. Onu üç günlük yolculuğa çıkarır ve aradığı cennet elmasının yerini bulması için çınar ağacının başına gönderir ve oraya yıkanmaya gelecek olan güvercin donundaki perilerden birinin kıyafetini çalması durumunda onlardan yardım görebileceğini söyler.

Masallarda yemin etme, yerine getirilmesi gereken ve bu yemine bağlı hareket edilmesi âdeti bir ilke olarak görülen önemli bir motiftir. Kullanıldığı yere göre koruyuculuğu da bulunmaktadır. Örneğin, *Padşah Oğlu*¹¹⁰ masalında devin oğulları, annelerinin sütü üzerine ant içtikleri için kahramana zarar vermezler ve bunun üzerine dev anası, kahramanı sandıktan çıkarır. Burada anne sütünün kutsiyetinin yanı sıra yemin edildiği için devlerin kahramana dokunmaması dikkat çekici bir detaydır.

Azerbaycan masallarında kötü huylu¹¹¹ devlerin iyi huylu devlere nazaran sayı bakımından daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu devler acımasız, zalim, insan yiyen¹¹² korkunç dev tasavvuruna uygun bir şekilde yer alır. Örneğin, *Cırtan*¹¹³ masalındaki dev ile *Peşe Dalınca*¹¹⁴ masalında padişahın karşısına çıkan dev, insan eti yiyen bir varlıktır. *Muhtar'ın Hekayeti*'nde¹¹⁵ Muhtar, kardeşleriyle konakladığı kalede gece nöbet tutarken dev gelir ve uyuyanlara saldırır. Muhtar onu alt edince devin annesi Tenure tarafından kaçırılıp Kūhqaf'a hapsedilir. *Hahnezer*¹¹⁶ masalında devin kardeşleri, kahramanın evlerine geldiğini görünce sevinip onu yemek isterler. Yedi kardeş dev, Hahnezer'in kurnazlığını fark ettikten sonra da onu öldürmek için kahramanın başına değirmen taşı atmaya ve sıcak su dökmeye çalışırlar. *Siman'ın Nağılı*'nda¹¹⁷ kahramanın karşısına çıkan devler, *İbrahim*¹¹⁸ masalında üç başlı dev ve kardeşi ile *Qırx Gönçe Xanım*¹¹⁹ masalındaki yedi dev acımasız ve kötü huyludur.

Bulundukları ortamda insan kokusunu hemen sezip saldırganlaşarak yemek isterler. Örneğin, *Celayi-Veten*¹²⁰ masalında mağaraya gelen devler, "İnsan kokusu geliyor!" diyerek koca deve bağırırlar. Koca deve inanmayıp odaları dolaşırlar ve adamı sandıkta bulup paramparça ederler. Kahramanın annesiyle yaşayan dev de eşiyle anlaşıp Celayi-veten'i öldürmenin yolunu arar. Celayi-veten avdan döndüğünde dev, akrep olup onu sokmak ister. *Yetim İbrahim ve Sövdeger*¹²¹ masalında dev uykudan uyandığında insan kokusu alır ve genç kızdan insanın yerini söylemesini ister. *Padşah Oğlu*¹²² masalında dev ananın oğulları, evlerine gelir gelmez insan kokusu alır ve yerini öğrenmek isterler. *Telet'in Nağılı*'nda¹²³ kahraman ormanda karşısına çıkan dev tarafından kaçırılıp evine götürülür. Günlerdir aç olduğunu ve av aradığını söyleyen bu dev, Telet'i

¹⁰⁹Zeynalli, 77-78.

¹¹⁰Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 164-165.

¹¹¹Kötü huylu devlerin Türk Dünyası destanlarındaki kullanımı ve örnekleri için bk. Yıldız, "Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler", 41-50.

¹¹²Devlerin en çok severek yediği yiyecek insandır. Bilgi için bk. Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 170. Bu konuda Ögel, Kuzey Türk destanlarında ve Anadolu masallarında insan eti yiyen devlere nadir rastlandığını ifade eder. bk. Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2: 563-564.

¹¹³Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 297.

¹¹⁴Zeynalli, 160-161.

¹¹⁵Zeynalli, 206.

¹¹⁶Zeynalli, 300-301.

¹¹⁷Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 31.

¹¹⁸Tehmasib, 216.

¹¹⁹Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 89.

¹²⁰Ahundov, 237, 239.

¹²¹Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 98.

¹²²Ahundov, 164.

¹²³Ahundov, 117.

yemek ister. *İlan Qız*¹²⁴ masalında yedi kardeş dev, Meded'i yakalayıp yemek için kalelerine götürürler. *Yusif ile Senuber*¹²⁵ masalında kara dev, Yusif'i görür görmez onu yemek için saldırır. Devler padişahı ise yetmiş insanın kellesini bir çatıya boncuk gibi dizmiştir. *Dünya Gözeli*¹²⁶ masalında da pazarda üç dev oradaki insanları viran eder.

Masallarda devlerin insan kaçırmaya, özellikle genç kızları görür görmez âşık olup rızasızca kaçırmaya kalede veya mağarada tılsım içinde uzun yıllar hapsetmesi motifi sıkça işlenir. *Beçe Derviş'in Nağlı*'nda¹²⁷ Mercan-cadu adlı dev, kahramanı yakalamak için iki deve onu ve eşini uykudayken kaçırtır. *Qara At*¹²⁸ masalında ak dev, İbrahim'in eşi Hurşidi-âlem'i kaçırmaya çalışır. *Reyhan'ın Nağlı*'nda¹²⁹ Eş-eş dev, Reyhan'ı görür görmez âşık olur ve onu alıp Gülzemi-Gaf'da tılsıma yatırır. Haver, Ziver ve Gülendam da üç dev tarafından kaçırmaya uğruşur ve kuyusuna getirilir. *Küçük Şahzade*¹³⁰ masalında devler, üç güzel kızı tutsak eder. *Peri Hanım'ın Nağlı*'nda¹³¹ huriler Narhanım, bağda gezerken dev tarafından kaçırmaya uğruşur ve tutsak edilir. *Siman'ın Nağlı*'nda¹³² Dev Firuz'un kalesinde Han-han'ın küçük kızı bir yıldır tutsaktır. *Soltan İbrahim*¹³³ masalında Enuşiravan padişahın kızı, yedi başlı dev tarafından kaçırmaya uğruşur ve tutsak edilir. *Tapdıq*¹³⁴ masalında Tufan dev, Gemer Hanım'ı kaçırmaya çalışır. Ayrıca Tufan dev, sevdiği Gün Hanım ile rahat yaşayabilmek için onlara engel olan Gün Hanım'dan kızı Şemsi Hanım'ı öldürmesini ister.

Kaçırılan genç kızların büyük bir kısmı devlerin mekânında veya tılsımlı bir odada saçlarından baş aşağı şekilde asılı hâlde tutulmaktadır. Saç¹³⁵, kadının gücünü sembolize eder ve devlerin kadınları saçından asması motifinin arka planında gücü kontrol altında tutma isteği, kadının gücünü ele geçirip kaçırdığı kadını kendisiyle evlenmeye ikna etme arzusunun olduğunu söylemek mümkündür. İncelenen metinlerde bu konuda çok sayıda örnek tespit edilmiştir. *Avçı Mehmed*¹³⁶ masalında ak dev, tutsak ettiği genç kızı saçından asar. *İskender*¹³⁷ masalında elma ağaçlarıyla dolu devlerin bağında bulunan sarı odada bir genç kız saçından asılı hâlde tutsaktır. Bu kızın iki kardeşi de diğer devlerin evindedir. *Lala ve Nergiz*¹³⁸ masalında Nergis, dev tarafından saçından asılarak akşama kadar bu şekilde bırakılır. *Üç Bacı'nın Nağlı*'nda¹³⁹ kendisine insan eti yedirilmeye çalışılan genç kızlar devin dediğini yapmayınca saçlarından asılır. *Keçel*¹⁴⁰ masalında kahraman, kırk devin mekânında saçlarından asılmış güzel bir kızla karşılaşır.

Devler tutsak ettiği genç kızları kendisiyle evlenmeye ikna etmek için veya ayağını deşenin sinek oldu-

¹²⁴Seyidov, *Azerbaycan Nağlıları*, 5: 237.

¹²⁵Seyidov, 78-80.

¹²⁶Zeynalli, *Azerbaycan Nağlıları*, 1: 202.

¹²⁷Ahundov, *Azerbaycan Nağlıları*, 3: 124.

¹²⁸Zeynalli, *Azerbaycan Nağlıları*, 1: 231.

¹²⁹Ahundov, *Azerbaycan Nağlıları*, 4: 129, 133.

¹³⁰Zeynalli, *Azerbaycan Nağlıları*, 1: 112.

¹³¹Ahundov, *Azerbaycan Nağlıları*, 4: 282.

¹³²Tehmasib, *Azerbaycan Nağlıları*, 2: 36-37.

¹³³Ahundov, *Azerbaycan Nağlıları*, 3: 255.

¹³⁴Ahundov, *Azerbaycan Nağlıları*, 4: 41, 45.

¹³⁵Saçın Türk kültüründeki simgesel anlamlarıyla ilgili bilgi için bk. Mehibe Şahbaz, "İslâmiyet Öncesi Türklerde Saç Kültürü", *Journal of History School*, 46 (2020), 1490-1507, erişim 20 Mayıs 2024. <https://doi.org/10.29228/joh.41834>; Abdülkadir Donuk, "Eski Türklerde Saç Şekilleri Hakkında". *Saç Kitabı* içinde, ed. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004), 3-11.

¹³⁶Zeynalli, *Azerbaycan Nağlıları*, 1: 88.

¹³⁷Zeynalli, 182.

¹³⁸Zeynalli, 169.

¹³⁹Tehmasib, *Azerbaycan Nağlıları*, 2: 112-113.

¹⁴⁰Ahundov, *Azerbaycan Nağlıları*, 4: 144.

ğunu zannederek bu sineği kovmadığı için genç kızlara şiddet de uygularlar. *Lala ve Nergiz*¹⁴¹ masalında dev, Nergis'i kendisiyle evliliğe ikna edemeyince genç kızı döverek kendinden geçirir. *Barhudar'ın Nağılı*'nda¹⁴² Ülker'in kız kardeşi devlerin elinde on beş yaşından beri tutsaktır. Kendisine rıza vermeyen genç kızı kamçıyla dövüp bayıltır. *Melikmemmed*¹⁴³ masalında dev, kuyudaki odasında güzel bir kızı hapsedip onun dizlerine yatmıştır. Kahraman gelip kılıcıyla devin ayağını deşmeye çalıştığında uykudan uyanıp kıza ayağındaki sineği kovmadığı için tokat atar.

Şarta bağlı kötü huyluluk özelliği gösteren devlerle ilgili ise bir örnek tespit edilmiştir ve bu örnekte devin emre uymak durumunda kaldığı için kötü huylu olduğu görülür. *Tapdıq*¹⁴⁴ masalında Tufan dev, emir üzerine kaçırdığı Gemer Hanım'ı yine sevgilisi Gün Hanım'ın emri üzerine istemeyerek ölü tılsımına yatırır. Genç kızı öldürüp süslü bir perdenin arkasına koyar.

Kötü huylu devlerin korku, panik anında feryat ettikleri ve yoğun duygular içerisindeyken ağladıkları görülür. Bu durum güçlü ve heybetli fiziksel özelliklerine zıt olarak hassas bir karakteristik yapıda kurgulan-dıklarını gösterir. Örneğin, *Tapdıq*¹⁴⁵ masalında Tufan dev, başında kırk güzrüyle Nureddünya'ya saldıracağı esnada Kafdağı'nın büyük bir gürültüyle kırk parça olması ve karanlık dünyanın sonuncu dağa düşmesi üzerine nereye gideceğini bilemeyip feryat figan ederek dövünüp ağlar. Masalın sonunda Tufan dev, sevgilisi Gün Hanım ile yeniden bir araya gelince bayılırlar. Tufan devin gözlerinden dökülen yaşlar ateş olup etrafı yakar, etrafa saçılan alevler "Gün" yazar. Gün'ün gözlerinden dökülen yaşlar ise altın yaldızla "sevgi" yazar. Bu gözyaşları birbirine karıştığında binbir renk verir.

1.3. Olağanüstü Özellikleri

Azerbaycan masallarında devlerin bir kısmının canının kendi bedenleri içerisinde değil, dışarıdaki bir objede, yaygın olarak da dolaptaki bir şişede saklı olduğu görülür. Bu motif halk anlatılarından dış ruh¹⁴⁶ motifi olarak adlandırılır ve masalların yanı sıra destan metinlerinde de dev motifi için kullanılır. Örneklerde kahraman doğrudan devin canının nerede saklı olduğunu bilemez. Bu aşamada kendisine beşerî yardımcılar; kalede, tılsımlı odada veya mağarada tutsak olan genç kızlar yol gösterip objenin yerini ve devin nasıl alt edeceğini tarif eder. *Avçı Mehmed*¹⁴⁷ masalında kahraman yolda ceylanın peşinden koşarken bir kaleye varır. İçerideki genç kızdan devin canının şişede olduğunu öğrenir ve şişeyi kırarak devin öldürür. *Kıçık Şah-zade*¹⁴⁸ masalında devin canı şişededir ve bunu orada bulunan kızların en küçüğünden öğrenen kahraman, şişeyi kırarak devin helak eder. *Lala ve Nergiz*¹⁴⁹ masalında devin canı şişededir ve Nergiz bu şişeyi ele geçirip içindeki güvercinin boğazını keserek devin alt eder. *Keçel*¹⁵⁰ masalında devlerin mekânında bulunan genç kız, kahramana kırk devin canının şişede olduğunu, bu şişeyi okla vurursa devlerin hepsinin telef olacağını,

¹⁴¹Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 169.

¹⁴²Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 182.

¹⁴³Ahundov, 171-172.

¹⁴⁴Ahundov, 43.

¹⁴⁵Ahundov, 49, 68.

¹⁴⁶Dış ruh kavramına 1890 yılında ilk defa değinen ve onu terim olarak kullanan ilk isim James Frazer'dir. Dış ruh ile ilgili detaylı bilgi için bk. James G. Frazer, *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri*, çev. Mehmet H. Doğan (İstanbul: Payel Yayınları, 1992), 2: 266-325. Bu konuda yapılmış çalışmalara örnek olarak bk. Mustafa Sever, "Masallarda Dış Can (Canın Beden Dışında Saklanması)", *Millî Folklor*, 60 (2003), 161-164, erişim 2 Haziran 2024. <https://www.millifolklor.org.tr/PdfViewer.aspx?Sayi=60&Sayfa=157>; Salahaddin Bekki, "Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhu Motifi", *Millî Folklor*, 62 (2004), 53-66, erişim 2 Haziran 2024. <https://www.millifolklor.org.tr/PdfViewer.aspx?Sayi=66&Sayfa=30>; Ali Duymaz, "Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı", *Bilgi* 45 (2008), 1-22; Zeynep Aslan, "Karaçay-Malkar Masallarında Dış Ruh Motifi", 3. *Genç Akademisyenler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, (Ankara: Epamat Basım Yayınları, 2016), 483-493.

¹⁴⁷Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 88-89.

¹⁴⁸Zeynalli, 112.

¹⁴⁹Zeynalli, 169-170.

¹⁵⁰Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 144.

eğer vuramazsa o kişinin taş olup yere yapışacağını söyler. *Peri Hanım'ın Nağlı*'nda¹⁵¹ da Narhanım, devin canının dolaptaki bir şişenin içinde olduğunu söyler.

Dış ruh motifinin kullanıldığı bir diğer yer şişedeki güvercin¹⁵² veya baykuş türünden bir kuştur. Devin canını ele geçirmek isteyen kahraman şişeyi kırdıktan sonra bu kuşun başını koparınca dev nara atıp olduğu yerde yığılarak can verir. *Melikmemmed*¹⁵³ masalında devin canı dolaptaki şişenin içindeki kuştadır. Kahraman şişenin yerini genç kızdan öğrenip şişeyi bulur. Aynı motif, diğer iki odadaki dev için de kullanılır. *Tapdıq*¹⁵⁴ masalında Tufan dev ile sevgilisi Gün Hanım'ın canı bir şişede saklanır. Tapdıq'ın karşısına çıkan devin canı ise yukarıya asılan kafesin içindeki baykuştadır. Kim okla o baykuşu vurursa dev ölür, vuramazsa kendisi taşa dönüşüp tılsımda kalır. *Yusif ile Senuber*¹⁵⁵ masalında devler padişahının canı dolaptaki bir şişenin içindeki güvercinde saklıdır. *Barhudar'ın Nağlı*'nda¹⁵⁶ ve *Barhudar'ın Bahtı*¹⁵⁷ masalında kahraman, Ülker'i tutsak eden devin canının şişenin içindeki kuşa saklı olduğunu, Süleyman peygamberin yüzüğünü ele geçiren ve o yüzüğü suya sokan kişinin devin canını ele geçirebileceğini öğrenir.

Tespit edilen örneklerin birinde ise devin canı ak balığın içerisinde saklıdır. Canın balık içerisine saklanması motifi diğerlerine nazaran oldukça nadir görülen bir durumdur. *Gülnar Hanım*¹⁵⁸ adlı bu masalda dev, genç kıza canının evdeki bir el ağacında olduğu yalanını söyler. Bunun üzerine genç kızin o ağacı süsleyip başköşeye koyduğunu gören dev, genç kızin onun canına hürmet ettiğini görüp kalede bir havuzun içinde üç balık olduğunu ve canının ak balıkta saklı olduğunu itiraf eder.

Devlerin olağanüstü özelliklerinden bir diğeri bulundukları yerlerin tılsımlı olup devlerin de tılsım yapabilme gücüne sahip olmalarıdır. Diğer bir ifadeyle tılsım yapabilme gücü, tılsımlı söz söyleyip istediği kişiyi dönüştürebilme, istediği yere erişebilme ve çeşitli zararlardan korunma özellikleri devler için olağan bir durumdur. Azerbaycan masallarında devler çok güçlü sihirbazlar olarak tarif edilir ve ellerinde bulunan sihirli topuz, ustura, nar, su, tuz gibi çeşitli obje ile yiyecek ve içeceklerle sahip olup bu tılsımlı unsurları korumak için onların bekçiliğini de yaparlar. *Sehirli Üzü*k¹⁵⁹ masalı ve *Şah Oğlu Behrem'in Nağlı*'nda¹⁶⁰ dev, tılsımlı sözler söyleyip kahramanı istediği yere ulaştırır. *Padşah Oğlu*¹⁶¹ masalında Mehemmed altın şamdanı aradığını kendini evlat edinen dev anasına söyleyince dev anası, şamdanın Tepegöz'de olduğunu ve onun çok güçlü bir sihirbaz olduğunu söyler. *Yusif ile Senuber*¹⁶² masalında göğün yedinci katındaki devler padişahının mekânının her yeri tılsımlıdır. *İlan Qız*¹⁶³ masalında yedi kardeş dev, Meded'i tılsıma koyar. Meded, devlerin kız kardeşlerinden kalelerindeki sihirli su, ustura ve tuzun sırlarını öğrenir. *Telet'in Nağlı*'nda¹⁶⁴ devin kara topuzu sihirlidir ve kendisinden ne dilenirse onu yerine getirir. *Keçel*¹⁶⁵ masalında Keçel, kırk devin tılsımına

¹⁵¹Ahundov, 283.

¹⁵²Beydili de devin canının daima kendi dışında bir yerde, raftaki bir şişede, bir güvercinde saklı tutulduğunu ifade eder. bk. Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 170.

¹⁵³Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 172-173.

¹⁵⁴Ahundov, 47, 53.

¹⁵⁵Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 79-80.

¹⁵⁶Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 182.

¹⁵⁷Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 210.

¹⁵⁸Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 63.

¹⁵⁹Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 40.

¹⁶⁰Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 179.

¹⁶¹Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 164-166.

¹⁶²Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 79.

¹⁶³Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 237-238.

¹⁶⁴Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 118.

¹⁶⁵Ahundov, 144-145.

gönderilir ve ondan kırk devin elindeki narı alıp getirmesi istenir. Devlerin sahip olduğu bu narı yiyen kişi on beş yaşında güzel bir oğlana dönüşmektedir. Bu devlerin annesi de sihirbazdır. *Beçe Derviş'in Nağılı*'nda¹⁶⁶ Mercani-cadu adlı devin hilekâr olduğu ve sihir yapabilme gücüne sahip olduğundan söz edilir. Başında on dört tane de sihirbaz dev nöbetçidir.

Beydili'ye göre devlerin tekelinde Süleyman Peygamber'in sihirli yüzüğü, halısı ve aynasının olduğuna inanılır.¹⁶⁷ Bu inancın yansımaları da metinler içerisinde yaygın olarak işlenir.

Devlerin genç kızları kaçıarak tılsıma yatırdıkları ve uzun yıllar tılsımlı odalarda tuttıkları sık görülen bir motiftir. *Tapdıq*¹⁶⁸ masalında Tufan dev sihir yapıp Gemer Hanım'ı bayıltır ve Gemer Hanım yedi gün Kafdağı'nda baygın kalır. Tufan dev, sevgilisi Gün Hanım ile birlikte kendilerini Şemsi Hanım'dan korumak için bir lövh okuyup ikisinin de canını bir şişede saklar. İlerleyen bölümlerde de cinler padişahı, oğlu Nureddünya'ya devi öldüremeyeceğini, onun sihirbaz olduğunu söyler. Masalda Gemer Hanım da ak dev tarafından tılsıma yatırılmıştır.

Kahramanı takip eden veya zor durumdan kurtulmak isteyen devlerin tılsım gücünden yararlanarak şekil değiştirdikleri de görülmektedir. Bu motif, halk anlatılarının çekirdek motiflerinden biri olup olağanüstü varlıkların ve kahramanın zaman zaman başvurduğu bir yöntemdir. Azerbaycan masallarında devlerin genellikle toz, bulut, duman, fırtınaya dönüşerek kahramanın peşine düştükleri görülür. Bu durum devler ile doğa olayları arasında kurulan ilişkilendirmenin yansımalarıdır. *Yetim İbrahim ve Sövdeger*¹⁶⁹ masalında kara dev, İbrahim ile Hurşid Hanım'ı takip ederken gökyüzünde bir kara dumana dönüşür. *Reyhan'ın Nağılı*'nda¹⁷⁰ Eş-eş dev, Reyhan'ı görünce kara bulut olup kızın yanına iner. *Keçel*¹⁷¹ masalında kahraman ile genç kız, devlerin mekânından kaçarken peşlerinden kara dumana, borana, toza dönüşerek devler tarafından takip edilir. *İlan Qız*¹⁷² masalında Meded ile kızı kaçarken takip eden kara dev, gök gürültüsü, tufan, boran şekline bürünür.

Şekil değiştirme motifinde devlerin hayvan donuna bürünmesi nadir de olsa görülmektedir. *Tapdıq*¹⁷³ masalında Şemsi Hanım sihir yapıp Tufan devi maymuna çevirerek karanlık dünyaya atar. Masaldaki ak dev ise her dakika bir hayvan donuna girer.

1.4. Diğer Özellikleri

Azerbaycan masallarında devlerin insan formuna yakın bir varlık olarak tasavvur edildiğinin en önemli göstergelerinden biri devlerin insanlara âşık olması ve insanlarla evlilik veya birliktelik kurmasıdır. Bu konuda çok sayıda örnek bulunmaktadır. *Behtiyar*¹⁷⁴ masalında Perizad'ın ablası devler padişahı ile evlidir. *Siman'ın Nağılı*'nda¹⁷⁵ dev Adamzad, Şah Deşküvar'ın vezirinin kızıyla evlendirilir. *Üç Bacı'nın Nağılı*'nda¹⁷⁶ bir adamın en büyük kızı, derviş kılığındaki devle evlendirilir. *İlan Qız*¹⁷⁷ masalında yedi devin kız kardeşleri, insanoğlula evlenmek istediği için sararıp solar ve bu derdini kardeşlerine söylediğinde Meded ile evlen-

¹⁶⁶Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 123.

¹⁶⁷Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 170.

¹⁶⁸Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 42, 47-48, 52.

¹⁶⁹Ahundov, 98-99.

¹⁷⁰Ahundov, 129.

¹⁷¹Ahundov, 145.

¹⁷²Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 238.

¹⁷³Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 51-52.

¹⁷⁴Zeynalı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 77.

¹⁷⁵Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 33.

¹⁷⁶Tehmasib, 111-112.

¹⁷⁷Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 237-238.

dirilmek istenir. *Tapdıq*¹⁷⁸ masalında Gün Hanım ile Tufan dev toy yaparak evlenir. *İskender*¹⁷⁹ masalında ise tam tersi bir durum olarak insanın deve ilk görüşte âşık olması motifi görülür. İskender'in annesi ak devi görür görmez âşık olur ve çiftin bu birliktelikten bir çocukları olur. Benzer şekilde *Celayi-Veten*¹⁸⁰ masalında da kahramanın annesi, mağarada sonuncu odada kalan dev ile birlikte yaşar ve bir oğulları olur.

İnsanların yanı sıra devler yaygın olarak hizmetinde olduğu peri kızları ile de evlenebilmektedir. *Gülınar Hanım*¹⁸¹ masalında Gülınar'ın kalede karşısına çıkan periler padişahının kızı üç kardeşir ve üçü de yine kardeş olan devlerle evlidir. *Tapdıq*¹⁸² masalında peri kızı Gün Hanım ile onun hizmetinde çalışan Tufan dev sevgilidir. Gün Hanım'ın kızı ise bu birlikteliğe karşıdır. Annesi Gülistanı İrem Bağ'na döndüğünde kızı Şemsi Hanım annesinin yüzüne leke düştüğünü, renginin solduğunu görür. Ona: "Sen bütün yere göğe ışık salarsın. Hiç utanmıyorsun gidip bir devle sarmaş dolaş olup keyif çatarsın. Sana yazıklar olsun!" diye sitem etmesiyle masalda iki olağanüstü varlık olan dev ile peri birlikteliğinin uyumsuzluğuna dikkat çekilir.

Anlatılarda devlerin kurulu bir düzene sahip olması, ailesinin ve akrabalarının olması da olağanüstü varlıklar içerisinde insana benzer bir tür olduğunu gösterir. Devlerin eş, çocuk, kardeş ve anne babalarının varlığı durumunda bu sıfatlara özellikle değinilir. *Yusif ile Senuber*¹⁸³ masalında kel dev, Yusif'e yavrularının gözünün yolda onu beklediğini söyleyerek yalvarır.

Masallarda özellikle dikkat çeken ve kahramanın yolculuğunda olumlu anlamda dönüştürücü bir etki eden bir diğer husus ise dev anası¹⁸⁴ veya dev karısı adı verilen mitik varlığın koruyucu ve kollayıcı işleviyle tipik bir anne motifini örneklemesidir. Bu varlık genellikle mekânında ekmek veya yemek pişirirken kadının iç mekândaki masal rollerine¹⁸⁵ uygun şekilde tasvir edilir. Oğulları veya kardeşiyle birlikte yaşam sürmektedir. *Çil Madyan*¹⁸⁶ masalında İlyas, dev karısının evine geldiğinde kadın evde ekmek pişirmektedir ve bu dev karısı, kardeşiyle birlikte yaşar. Ancak bu varlığın temel rollerinin yanında olağanüstü niteliklere de sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Nitekim *Keçel*¹⁸⁷ masalında kırk devin annesi sihirbazdır.

Dev anası fiziksel özellikleri açısından ise sadece iri göğüsleriyle anlatılır ve göğüslerinin birini bir omzuna, diğerini öbür omzuna atarak dolaştığından söz edilir. Bayat'a göre demonik varlıkların bir kısmının büyük ve dolgun göğüslerle betimlenmesi ve genellikle göğüslerini omuzlarından arkaya doğru atması gibi hususlar Mitolojik Ana ile bağlantısına işaret eder. Demonik kadın varlığın sözlü kültür ürünlerine yansımış şekli Özbeklerde *Jelmauz-Kempir* ya da *Jelmaguz-Kempir*, Tatarlarda *Jalmavız* ve *Yılmagus*, Uygur, Başkurt ve Nogaylarda *Yalmauz*, Kazak ve Karakalpaklarda *Jalmauz*, Kırgızlarda *Jelmoguz-Kempir*, Çuvaşlarda *Yelmeves* ismiyle geçer. Türkmenlerde *Mestan Kempir*, Anadolu ve Azerbaycan Türklerinde ise *Dev Karısı* adlandırmasıyla ifade edilir. Masal kahramanıla gizli olarak akrabalık ilişkisi bulunan dev karısının kahramanı, oğullarından koruması ve kahramanın da kendisine "ana, nine" diye hitap etmesi, kahramanın Mitolojik Ana'nın oğlu veya torunu olarak görülmesiyle, bu varlıkların da köken olarak aynı yere bağlı olmalarıyla

¹⁷⁸Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 69.

¹⁷⁹Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 181, 185.

¹⁸⁰Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 238.

¹⁸¹Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 61-62.

¹⁸²Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 43-44.

¹⁸³Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 78.

¹⁸⁴Karakurt da dev anasının masallarda olumlu karakterde görüldüğünü ifade eder. bk. Karakurt, *Türk Mitoloji Antolojisi Açıklamalı-Resimli Söylence Sözlüğü*, 280.

¹⁸⁵Masallarda kadının mekânsal rolleri hakkında detaylı bilgi için bk. Evrim Özünel Ölçer, *Masal Mekânında Kadın Olmak* (Ankara: Geleneksel Yayınları, 2017).

¹⁸⁶Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 254.

¹⁸⁷Ahundov, 145.

açıklanır.¹⁸⁸

*Padşah Oğlu*¹⁸⁹ masasında Mehmed gittiği dağda bir dev anasının göğüslerini omzundan aşırıp yedi kazan yemek pişirdiğini görür. Bu kadının dev oğulları da vardır. Masalda dev anasının olumlu davranışının ve kahramanı oğlu olarak yanına almak isteyişinin nedeni kahramanın iyi karakterde olmasıdır. Diğer bir ifadeyle şartlı bir koruma durumu söz konusudur. *Muhtar'ın Hekayeti*'nde¹⁹⁰ ise oğlunun helak edildiğini duyan dev anası Tenure, kahramanı götürüp Kūhgaf'da hapseder. Kitaba bakıp onun tüm devleri yenebilecek kadar güçlü biri olduğunu görünce bundan yararlanmak için kahramanı sihirli yüzüğü alması için gönderir. Yüzüğü getirmesi karşılığında onu azat edip babasına kavuşturacağını söyler ve ona yolda engelleri nasıl aşacağına dair akıl verir. Bu konuda Uraz, dev anasının yolda karşısına çıkan kişiden iltifat ve göğsünden süt emmesini beklediğini, bunu yapana iyi davranıp koruması altına aldığını, aksi takdirde o kişiyi yok ettiğini belirtir.¹⁹¹

İncelenen örneklerin bir kısmında ise devin sadece kardeşleriyle birlikte yaşadığı ve genellikle yedi kardeş olduklarından söz edilir. *Reyhan'ın Nağılı*'nda¹⁹² Eş-eş dev ile *İlan Qız*¹⁹³ masasında Meded'i kaleye kapatan devler yedi kardeştir. *Peri Hanım'ın Nağılı*'nda¹⁹⁴ Narhanım'ı kaçıran devin kardeşi de vardır.

Masallarda devlerin konuşma yetisine sahip olması da insana benzer nitelikleri arasında yer alır. Kahramanın karşısına çıkan devlerin masalların çeşitli yerlerinde diyalog hâlinde olduğu görülür. Kimi zaman kahramandan yardım istemek veya ona yardım etmek için iletişim kurarlar. Örneğin, *Gül Suman'a Neyledi*?¹⁹⁵ masasında üç dev, *Gül ile Sanavar*¹⁹⁶ masasında ise iki dev, yolda karşılaştıkları kahramandan yardım istemek için diyalog kurar. *Muhtar'ın Hekayeti*'nde¹⁹⁷ kahraman, yüzüğü parmağına takması üzerine karşısında beliren devle konuşur. *Celayi-Veten*¹⁹⁸ masasında dev, mağaraya giren adamı uyarır ve ardından gelen kahramanla da benzer şekilde konuşur. *Tapdıq*¹⁹⁹ masasında Tufan dev, Gün Hanım'ın yanına gelerek: "Lebbeyk, hanım, benden ne dilersiniz? Canla başla yerine getirmeye hazırım." diye sorar.

Kimi zaman da kötü huylu devler, kahramana saldırmadan önce kahramanla diyalog kurarak kahramanın bu mekâna niçin ayak bastığını sorup buraya gelenlerin sağ çıkmadığını ifade ederek ona gözdağı verirler. *İbrahim*²⁰⁰ masasında üç başlı dev: "Anan mateminde otursun, anlaşılan senin ölüm şerbetin benim elindenmiş. Benim kardeşimin karşılığında senin etini âşık, kanını kaşık kadar yapacağım." diyerek nara atar. *Qırx Gönçe Xanım*²⁰¹ masasında bahçeye oğlanın geldiğini gören kara dev: "Ey insanoğlu! Sen bizim elimize iyi düşmüşsün. Şimdi seni öldürürüz!" diye bağırır. *Şah Oğlu Behrem'in Nağılı*'nda²⁰² büyük dev, padişahın büyük oğlunu kendi mağarasında görünce: "Ey insanoğlu, sen ne cüretle buraya geldin? Ben şimdi seni parça parça edeceğim." der. Behrem'in ve üç adamın karşısına çıkan devler de onlarla konuşup ikaz eder. Kötü

¹⁸⁸Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 2* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), 312, 314-315.

¹⁸⁹Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 164.

¹⁹⁰Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 206-207.

¹⁹¹Uraz, *Türk Mitolojisi*, 161.

¹⁹²Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 129.

¹⁹³Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 237.

¹⁹⁴Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 282.

¹⁹⁵Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 134.

¹⁹⁶Zeynalli, 144.

¹⁹⁷Zeynalli, 207.

¹⁹⁸Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 237-238.

¹⁹⁹Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 40.

²⁰⁰Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 216.

²⁰¹Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 89.

²⁰²Ahundov, 170, 172.

huylu devlerin tehdit edici konuşmaları metnin kurgusundaki korku öğelerini arttırmakta ve sarf ettikleri sözlerle okurda-dinleyici bu mistik varlıkların yıkıcı, yok edici yönleri bizzat birinci ağızdan aktarımla gösterilmektedir.

Devlerin kahramanı takip ederken yaygın olarak şekil değiştirme, tılsım yapabilme gücünden faydalandığı görülsede bazen insan gibi ata²⁰³ binerek bir ulaşım aracıyla yolculuk yaptığına da rastanılır. Ancak kullandıkları atlar sıradan değil, olağanüstü özelliklere sahiptir. *Keçel*²⁰⁴ masalında kahraman ile genç kız, dev anasına ait atın yavrusuyla kaçır ve bu at uçabilmektedir. *Yetim İbrahim ve Sövdeger*²⁰⁵ masalında ise devin hızlı koşan bir atı vardır.

Ayrıca devlerin diledikleri zaman bu özelliklerinin dışında uçarak ulaşım sağladığı görülmektedir. *Barhudar'ın Bahtı*²⁰⁶ masalında kahraman mağarada Ülker'i kurtarmak için saklandığında gök güröldeyip şimşek çakar ve bir dev yere inip bu mağaraya girer. *Qara At*²⁰⁷ masalında ak dev, gökyüzünden yere iner. *Soltan İbrahim*²⁰⁸ masalında yedi başlı devin kardeşleri gökyüzünde gezerken Nuşaperi'nin bahçede tek olduğunu görüp gökten yere inerler. *Reyhan'ın Nağlı*'nda²⁰⁹ Eş-eş dev, havadan etrafı seyrederken Reyhan'ı görür ve aşağıya iner. Reyhan'ı omzuna alıp yeniden göğe yükselip Gülzemi-Gaf'a gider. Haver, Ziver ve Gülendam, yanlarında kırk ince belli kızla Gezenfer'in bağına dolaşmaya çıktıklarında birden üç dev havadan bunları görüp yanına iner ve bayılan kızları omuzlarına alıp havalanırlar. *Peri Hanım'ın Nağlı*'nda²¹⁰ devin kardeşi padişahın oğlunu bağda gezerken görüp onu tırnakları arasına alıp göğe kaldırır. *Tapdıq*²¹¹ masalında Tufan dev, Gemer Hanım'ı almaya gittiğinde gök gürölde; şimşek çakar ve şimşegin içinden elini uzatıp kızı kaçırmak için Kafdağı'nın başına götürüp bırakır. *Yusif ile Senuber*²¹² masalında kel dev, Yusif'i göğün yedinci katına çıkarak devler padişahının mekânına ulaştırır. Kel dev nara çekip bütün devleri yanına çağırdığında da her biri peri kızlarıyla, Yusif'i ve babasını sırtlarına alıp göğe çıkarlar. Bulutların arasından uçarak Yusif'in annesinin olduğu memlekete getirirler. *Sehirli Üzük*²¹³ masalında dev, kahramanı sırtına alıp gökyüzünde uçarak Hindistan'a ulaştırır.

Azerbaycan masallarında devlerin kanı önemli bir motiftir ve metinler içerisinde üç farklı işlevde kullanıldığı tespit edilmiştir. Birinci işlevi işaret, iz sürme aracıdır ve kahramanın yolda dev takip edebilmesi için ipucudur. Örneğin, *Reyhan'ın Nağlı*'nda²¹⁴ Aygır Hesen boyu bir karış, sakalı yedi karış dev yakalayıp sakalından asar ve dev, sakalından kanlar aka aka zulmet kuyusuna döner. Hesen ve kızlar da ertesi gün bu devin kan izlerinden zulmet kuyusunu bulurlar. Benzer işlevle *Melikmemmed*²¹⁵ masalında da padişahın en küçük oğlu Melikmemmed, dev elma ağacına yaklaştığında onu kılıçla yaralar. Sabahleyin kardeşleri ve askerleriyle yola çıkıp devin kan izlerini takip ederek onun yerini bulurlar.

²⁰³Türk destanlarında atların devlerin düşmanı olduğu belirtilir. bk. Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2: 562.

²⁰⁴Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 145.

²⁰⁵Ahundov, 98.

²⁰⁶Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 210.

²⁰⁷Zeynalli, 231.

²⁰⁸Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 258.

²⁰⁹Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 128-129, 133.

²¹⁰Ahundov, 284.

²¹¹Ahundov, 41.

²¹²Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 79, 84-85.

²¹³Seyidov, 40.

²¹⁴Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 136-137.

²¹⁵Ahundov, 170.

İkinci işlevi devin kanının kendisi gibi öldürücü, yok edici özelliğe sahip olmasıdır ve kahramanı öldürmek için kullanılan bir zehirdir. *Celayi-Veten*²¹⁶ masalında kahramanı öldürmek için devin kanı kullanılır. Kahramanın annesi, dev eşinin oğulları tarafından öldürüldüğünü anlayınca eşinin önceden tembihlediği gibi gelip devin kanından bir kap alır ve yemeğe koyar. Ancak Veten'in zorlaması üzerine yemeği kendisi yiyip paramparça olarak can verir.

Kanın üçüncü işlevi ise tılsım yapma, şifalandırma özelliği taşımaktadır. *Tapdıq*²¹⁷ masalında kahraman, devin kanından taşa sürünce tutsak olan cinler padişahının taşa dönüşen nişanlısı eski hâline gelir. Bu işlevler, toplumsal bellekte devlerin hem yıkıcı hem sağaltıcı yönlerinin olduğunun yansımaları olarak yorumlanabilir.

Devlerin diğer mitolojik varlıklardan ve insanlardan ayrılan özelliklerinden biri de derin uykularıdır. Genellikle tutsak ettiği genç kızın dizlerine başını koyarak uyumayı tercih ederler. Bu esnada uyandırılmaktan hiç hoşlanmazlar ve dışarıdan gelen bir müdahalede bazen genç kızlara şiddet uygulayıp öfkelenirler. *Tapdıq*²¹⁸ masalında kahramanın mağarada bir odada karşılaştığı dev, başını güzel bir kızın dizleri üstüne koyup uyumaktadır. Uyanma vakti geldiğinde aksırarak uyanır. *Yusif ile Senuber*²¹⁹ masalında Yusif, devler padişahının kalesine girdiğinde dev kırkinci odada uyumaktadır. Uykusu o kadar derindir ki kahraman kılıcını devin ayak tabanına batırınca bile dev gözünü açmaz, ayağı gıdıklanıyor zanneder. Sadece kuyruğunu kıpırdatır. Ayağı iyice oyulunca uyanır.

Masallarda ejderha ve devlerin bulunduğu yerde ya bir hazine²²⁰ ya da değerli, tılsımlı bir obje saklıdır. Bu varlıkları alt eden kahraman hazineye ulaşma imkânı elde edebilir. Örneğin, *Keçel*²²¹ masalında kahraman, devleri öldürüp genç kızı kurtardıktan sonra devlerin mücevherlerinden alarak genç kızla birlikte kahramanın evine gelir. *Sehirli Üzük*²²² masalında ise kel oğlana dedesinden kalan ve sihirli özelliğe sahip olan para kesesi, düdük ile papak verilir.

2. Devlerin Mekânı

2.1. Mağara

Mağara motifinin Türk kültür tarihinde ilkel dönemlerden günümüze kadar bir sığınak, korunak alanı olduğuna değinen Çetindağ, sembolik anlamda bireyin kendini tanıma ve yeniden gerçekleştirme sürecindeki etkisine dikkat çeker. Zamanla ilkel dönemlerdeki anlamından uzaklaşarak kaos içerisindeki bireyin karanlık ruhunu sembolize eden bir mekâna evrildiğini belirtir.²²³ Türk anlatılarında mağara motifi, olağanüstü mitolojik varlıkların, özellikle dev, ejderha ve yılanların mesken tuttuğu yerlerin başında gelir. Bu karanlık ve bilinmezliklerle dolu mekân, insanların reel dünyalarında girmekten imtina edip korku duydukları ve hayallerinde de bu korkularını dev ile ejderha, yılan cinsinden bir figürle sembolleştirdikleri bilinçaltı kodlamalarıdır. Dolayısıyla masallarda kahramanın türlü amaçlarla çıkmış olduğu yolunun bir mağaraya

²¹⁶Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 240, 242-243.

²¹⁷Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 54-55.

²¹⁸Ahundov, 53.

²¹⁹Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 79-80.

²²⁰Bu konuda Mackenzie; Uzak Doğu efsanelerinde ve Batı Avrupa'daki örneklerde hazinelerin cüce, ejderha ve devler tarafından korunduğunu ifade eder. bk. Donald A. Mackenzie, *Çin ve Japon Mitolojisi*, çev. Koray Akten (Ankara: İmge Kitabevi, 1996), 136.

²²¹Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 201.

²²²Seyidov, 32-34.

²²³Gülde Çetindağ, "Türk Kültüründe Mağara Motifi", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı I içinde, ed. Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki Cemil Arda, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2008), 444.

düşmesi ve bu varlıklarla mücadele etmesi, aslında onun korkularıyla yüzleşmesinin göstergesi ve onları yenip kendini gerçekleştirme arzusudur.

Diğer bir ifadeyle mağara, kahraman için erginlenme alanıdır. Campbell, kahramanın yolculuğunda erginlenmeden önce girmiş olduğu bu aşamayı “Büyülü eşikten geçişin bir yeniden doğum alanına geçme” olduğu fikri, dünyanın her yerinde rahim imgesi olan balina karnıyla simgelenmiştir. Kahraman, eşiğin gücünü ele geçirmek ya da onunla uzlaşmak yerine bilinmeyenin içinde kaybolur ve ölmüş gibi görünür.” şeklinde açıklar.²²⁴ Korkmaz da mağarayı Altay yaradılış veya diriliş tasarımlarında temel işlev olan “ana karnı” veya “doğum rahmi” olarak tasavvur edilen yaşam çukuru şeklinde tarif eder.²²⁵ Bu bağlamda anlatılarda yolu mağaraya düşen kahraman yeniden doğuşunu gerçekleştirebilmek için bir süre bu karanlığın ve bilinmezliğin içinde kaybolur. Bu bilinmezlik içerisinde yeniden çıkabilmesi için de karanlığın sembolü olan ve burayı mesken tutan dev cinsinden çetin bir güçle mücadele etmesi gerekir.

Azerbaycan masallarında mağara motifinin devlerin mekânı olarak yaygın bir şekilde kullanıldığı görülür. Örneğin, *Lala ve Nergiz*²²⁶ masalında Nergiz, gökyüzünden çıkan bir el tarafından çekilerek bir mağaraya, devin yanına getirilir. *Barhudar'ın Bahtı*²²⁷ masalında devler, derenin boğazındaki bir mağarada yaşarlar. *Sehirli Üzükle*²²⁸ masalında üç dev ve *İbrahim*²²⁹ masalında ak dev dağdaki, *Beçe Derviş'in Nağili*'nde²³⁰ sarı dev yer altındaki mağarada yaşar. *Şah Oğlu Behrem'in Nağili*'nde²³¹ padişahın büyük oğlu büyük bir denizi aştıktan sonra kıyıya çıkar ve sağ tarafta bir mağaraya rastlar. Mağara çok karanlıktır ve içerisinde bir mum yanar, etrafta kimse yoktur. Bir süre burayı gözledikten sonra bir gürültü kopar ve büyük bir dev mağaranın başından gelir. *Barhudar'ın Nağili*'nde²³² kahraman, lal taşını bulmak için çıktığı yolda bir suya ulaşır ve taşlardan birini bulduktan sonra suyun başına doğru gider. Orada bir mağara, içinde de bir dev vardır. *Tapdıq*²³³ masalında ak dev, yedi ağaçlıkta bir mağarada yaşar. Tufan devin yeri de mağaradır ancak vaktinin çoğunu Kafdağı'nda geçirir. *Keçel*²³⁴ masalında kahraman kendisine güzel bir kız bulmak için yola çıktığında bir ormana varır. Göz gözü görmeyen ormanda uzaktan gelen ışığı takip edince bir mağaraya ulaşır. Bu mağarada cadı kadın ve yedi dev oğlu yaşar. *Yusif ile Senuber*²³⁵ masalında da kara devin mekânı mağaradır.

Mağaralar anlatılarda oldukça esrarengiz yerlerdir. Kimi zaman içerisinde çok sayıda oda veya yeraltına açılan kapı vardır. *Celayi-Veten*²³⁶ masalında yoksul adamın mola vermek için girdiği ışıklı mağarada süslü odalar vardır. *Peşe Dalınca*²³⁷ masalında ise padişah oğullarını ararken yolda bir devle karşılaşır ve dev onu yeraltındaki mağarasına götürür.

²²⁴Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev. Sabri Gürses (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2010), 107.

²²⁵Esat Korkmaz, *Eski Türk İnançları ve Şamanizim Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2003), 109.

²²⁶Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 169.

²²⁷Zeynalli, 210.

²²⁸Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 25.

²²⁹Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 224.

²³⁰Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 129.

²³¹Ahundov, 169-170.

²³²Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 182.

²³³Ahundov, 52, 63.

²³⁴Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 200.

²³⁵Seyidov, 78.

²³⁶Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 236.

²³⁷Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 160.

2.2. Kuyu

Mitolojide kuyu, Yer Ana'nın rahmi olarak tasavvur edilmektedir. Canlı ve cansız tüm varlıkların anası olan yer, yaratma özelliğinin yanı sıra beslemeye imkân verecek yeni yaratımlara da olanak sağlar.²³⁸ Jung'a göre anne arketipinin sayısız tezahürü bulunmaktadır ve bunlar arasında derin kuyular da anne arketipi olarak tarif edilir.²³⁹ Halk anlatılarında kaos mekânı olarak algılanan kuyu bu yönüyle kahramanın dönüşümünde, yeniden doğuşunda onu besleyen ve geliştiren bir niteliğe sahiptir. Kuyuya giren kahraman, eski benliğinden sıyrılarak yepyeni bir kimlikle dış dünyaya dönüş yapar.

Bars'a göre mağaranın yanı sıra kuyu, zindan, mahzen, yeraltı gibi mekânlar başka bir âleme geçişi sembolize eder ve bu geçişler bir dönüm noktası olarak görülür. Söz konusu kutsal mekânlara iniş kişinin isteği dışında gerçekleşir.²⁴⁰ Anlatılarda bu mekâna bir amaç uğruna inen veya orada hapsedilen kahraman, kuyunun derinliklerinde devle karşılaşır. Devlerin evi kuyunun içinde, en son noktadadır. *Kıçık Şahzade*²⁴¹ masalında devlerin meskeni ağzı kocaman bir taş ile kapatılan kuyudur. Küçük şehzade, bu kuyunun içinde bir hayli yol gittikten sonra devlerin yaşadığı eve ulaşır. *Şah Oğlu Behrem'in Nağılı*'nda²⁴² Behrem, genç kızın şart koştuğu kazı vurmak için dağ eteğindeki bir evin önünde yer alan kuyuya girdiğinde devlerle karşılaşır. *Melikmammed*²⁴³ masalında elmaları çalan dev, kuyudaki yedinci odada yaşar. *Ağıllı Kız*²⁴⁴ masalında padişahın en küçük kızıyla evlendirilen Ehmed; çalışmak için kervanbaşıyla yola giderken dağları, suları aştıktan sonra çölde bir kuyuya rastlarlar. Ehmed'i su çekmesi için kuyuya saldıklarında kuyunun dibinde büyük bir devle karşılaşır. Burada devin her yeri altınlarla, odaları mücevherlerle dolu kırk odalı bir köşkü vardır ve dev, kahramanı oraya götürür.

Azerbaycan masallarında devlerin kendisiyle birlikte kaçırdıkları genç kızları da kuyudaki odasında hapsetmesine sıkça rastlanılır. *Melik Memmed ile Melik Ehmed*²⁴⁵ masalında Memmed'in eşini kaçıran dev bir kuyuyu mesken tutar. *Reyhan'ın Nağılı*'nda²⁴⁶ üç kızı kaçıran üç dev, zulmet dünyasının padişahının oğullarıdır ve babalarının dev kızlarla evliliğine karşı geldikleri için sürgün edilip zulmet kuyusunda yaşamaya başlamışlardır. Zulmet kuyusunun içinde de devin evi vardır.

Kahramanın girdiği kuyunun içinde karşısına kimi zaman şekil değiştiren biri çıkar ve en son dönüşümde dev veya ejderha donuna girdiği görülür. Bu kaotik varlıklara dönüşüm kahramanın gücünün zorlandığı son aşamadır ve korku ile heyecanın en yüksek eşikte aktarıldığı yerdir. *Ceyran'ın Nağılı*'nda²⁴⁷ kahraman derin bir kuyuya girip oradaki kapıdan geçtiğinde annesi Nisa kılığında biri çıkar ve Ceyran kılıcını çekip üzerine yürüyünce ejderhaya, ardından da deve dönüşür.

2.3. Dağ

Mitolojik dünya modeline göre öz motif olarak görülen dağ, dünyanın merkezinde bulunan kutsal güç kaynağıdır. İşlev açısından eski düşünce sisteminde doğum yeri, mağara ve beşik kelimeleriyle aynı anlam-

²³⁸Adem Balkaya, "Halk Anlatılarında Kuyunun İşlevselliği Üzerine Bir Okuma", *Millî Folklor*, 102 (2014), 59, erişim 20 Mayıs 2024. <https://www.millifolklor.org.tr/PdfViewer.aspx?Sayi=102&Sayfa=50>.

²³⁹Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, çev. Zehra Aksu Yılmaz (İstanbul: Metis Yayınları, 2005), 21-22.

²⁴⁰Mehmet Emin Bars, "Türk Destanlarında Mağara Kültü Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/52 (2017), 77, erişim 20 Mayıs 2024. <https://doi.org/10.17719/jisr.2017.1873>.

²⁴¹Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 111-112.

²⁴²Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 177-178.

²⁴³Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 170.

²⁴⁴Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 166, 168-169.

²⁴⁵Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 57.

²⁴⁶Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 133-134, 137.

²⁴⁷Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 208.

ları karşılar. Geleneksel görüşüne göre ise dağ ruhlarının yaşadığı mekânlardır ve bu dağ ruhu, toprağın ve yurdun koruyucusu olarak görülür.²⁴⁸ Masallarda kült²⁴⁹ olan dağların koruyuculuğunu da devlerin üstlendiği görülür ve bu varlık, oraya kendisinden izinsiz ayak basan kahramanı mekânından uzaklaştırmak için görevli bir bekçidir. *Moltanı Padşahı*²⁵⁰ masalında padişah oğlundan kurtulmak için onu reml elmasını bulmaya gönderdiğinde oğlan yolda karşısına çıkan Zümrüd kuşunun ve ihtiyarların yönlendirmesiyle bir dağın eteğine ulaşır. Burada her yer yemyeşildir ve oğlan, bekçilik eden devle karşılaşır. *Yusif ile Senuber*²⁵¹ masalında Yusif'in yolda karşısına çıkan ihtiyar, aradığı devler şehrinin kırk ağaçlık yolunu geçtikten sonraki büyük dağda olduğunu ve devlerin burada memleketin bekçiliğini yaptığını söyler. *Sehirli Üzük*²⁵² masalında kel oğlan, kedi ve köpeğiyle birlikte yiyecek bulmak için yola çıkıp büyük bir dağa vardıklarında orada üç devle karşılaşırlar.

Mitolojik metinlerde dağın sahibinin büyük göğüsleri olduğu ifade edilir ve bu yönüyle Al-hal motifiyle yakındır. Dağ ruhunun çağırdığı kişinin dönüp bakması yasaktır ve buna uyulmaması durumunda o kişinin canını alır.²⁵³ Ele alınan örneklerde de hal ana inancının dev karısı, dev anası tasavvuruyla bu mekân üzerinde yaşatıldığı ve dağı koruyup kendisinden izinsiz oraya kimseye ayak bastırmadığı görülür. *Padşah Oğlu*²⁵⁴ masalında Mehmed, dev anasına bir dağda rastlar. *Çil Madyan*²⁵⁵ masalında padişahın emri üzerine İlyas'ın bohçayı almaya gönderildiği dev kadın, dağda bir evde yaşar.

Azerbaycan masallarında dağlar realist dünya tasavvuruna uygun şehir veya köylerin bir kenarında konumlandırılabilirdiği gibi olağanüstü nitelikte olan ve masal dağı olarak anlatılarda bilinen Kafdağı,²⁵⁶ Kühgaf, Gülzemi-Gaf da olabilmektedir. *Reyhan'ın Nağılı*'nda²⁵⁷ Eş-eş devin ve kardeşlerin yaşadığı yer Gülzemi-Gaf'dır. Aygır Heslen, ablası Reyhan'ı kurtarmak için geldiği Gülzemi-Gaf'da devle kırk gün savaşır. *Tapdıq*²⁵⁸ masalında zulmet padişahı, Kafdağı'nın başında nara çekerek Tufan devini çağırır. Tufan dev sevgilisi Gün Hanım'la yine Kafdağı'nın arkasında gizli bir yerde görüşürler. *Muhtar'ın Hekayeti*'nde²⁵⁹ kahraman dev anası tarafından Kühgaf'ta tutsak edilir.

2.4. Dağ-Orman

Devlerin bekçilik işleviyle rol aldığı bir diğer açık mekân ise ormanlardır. Ergun'a göre ormanlar, Türk kültüründe olumsuz anlam taşımaktadır. Kutsal ağaç -hayat ağacı- Tanrı'nın birliğini sembolize ederken ormanlar çokluğu, kaosu ve kötülüğü sembolize etmektedir. Kötü ruhların yaşam sürdüğü, tekinsiz yerler olarak kabul edilir.²⁶⁰ Anlatılarda da ormanlık alanlarda kaotik motif olan devin kullanımı bu inancı

²⁴⁸Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 145, 147.

²⁴⁹Türk inanç sisteminde dağların Tanrı'ya en yakın mekânlar olması yönüyle kutsallaştırılması ile ilgili detaylı bilgi ve masallardan örnekler için bk. Nedim Bakırcı, "Türk Masallarında Olağanüstü Dağlar", *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/5 (2023), 1-21, erişim 20 Mayıs 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10417105>.

²⁵⁰Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 89, 93-94.

²⁵¹Seyidov, 77.

²⁵²Seyidov, 25.

²⁵³Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 148.

²⁵⁴Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 164.

²⁵⁵Ahundov, 253-254.

²⁵⁶Kafdağı'nın Süleyman peygamberin hükmünde olduğu söylenir ve devlerin de genellikle mekânı bu dağın ardıdır. bk. Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 170.

²⁵⁷Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 129, 139.

²⁵⁸Ahundov, 40, 44.

²⁵⁹Zeynalı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 206.

²⁶⁰Pervin Ergun, "Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü", *Millî Folklor*, 87 (2010), 114, erişim 20 Mayıs 2024. <https://www.acarindex.com/milli-folklor-dergisi/turk-kulturunde-ruhlar-ve-orman-kultu-110135>.

destekler. Örneğin, *Telet'in Nağılı*'nda²⁶¹ Telet İsfahan'a doğru yol alırken bir ormana varır ve orada elinde kara topuzuyla bir devle karşılaşır. Devlin topuzunun kara olması, bu varlığın karakteristik özelliğinin ve mekândaki anlamının renk sembolü üzerinden tasvirine uygundur. *Qırx Gönçe Xanım*²⁶² masalında da yedi dev, ormanın içinde bulunan tek evde yaşar.

Devler kaos mekanlarının yanı sıra insanoğlu için şifalandırıcı, sağaltıcı etkisi bulunup ulaşılması zor olan meyvelerin yer aldığı bağların ve eşi benzeri görülmemiş tılsımlı çiçeklerin bekçiliğini yaparlar. *Nar Qızı*²⁶³ masalında kahraman, üç cadı kadının evini geçtikten sonra biraz uzaklıktaki bağın içindeki nar ağaçlarının etrafında nöbet tutan devlerle karşılaşır. *İskender*²⁶⁴ masalında yedi başlı devin bir bağda yaşadığı tarif edilir ve büyük dev ile İskender'in annesi, İskender'i bu bağa gönderirler. Elma ağaçlarının bulunduğu ikinci bağda da çok sayıda ev vardır ve burada da devler yaşamaktadır. *Yetim İbrahim ve Sövdeger*²⁶⁵ masalında devin mekânında bir bağ vardır ve içerisinde dünyada eşi benzeri olmayan, güneş çıktığında açan, bin renk veren, bin bir koku yayan bir gül vardır. Bu bağ dev tarafından korunur.

Türk kültüründe ormanların ve bağların dışında, çorak ve uzak yerlerde, tek başına dimdik ayakta kalmış ağaçlar kutsaldır. Bu ağaçlar çeşitli hayvan ve varlıklar tarafından korunmaktadır. Bu konuda Ergun, Tanrı'yı temsil eden "Yalnız Ağaç"ın üzerinde efsanevi kuşun yuvasının bulunduğunu, altında ise kötülüğün temsilcisi olan yılanın bekçilik ettiğini belirtir ve bu yılanı Tanrı'dan kut almış kahramanın öldürebildiğini ifade eder.²⁶⁶ Azerbaycan masallarında da yalnız ağaç tasvirine uygun olarak iki ağacın kullanıldığı görülür. Bunlardan ilki çınar²⁶⁷ ağacıdır ve kahramanın devle karşılaşp çatıştığı yerde bulunur. *İbrahim*²⁶⁸ masalında kahraman, Mehmed'in kendisine verdiği tokayı beline takarak yola düştükten sonra bir pınarın kenarında mola verdiği esnada devle karşılaşır ve korkusundan bir çınarın altına saklanır. Dev de buraya gelip kahramanla savaşı.

İssiz yerlerde tek başına tasvir edilen bir diğer ağaç ise elma ağacıdır. Ona dokunulması yasaktır ve tılsımlıdır. Örneklerde iyileştirici özelliğiyle işlenir. Devler elma ağacının yakınında ağacın bekçiliğini yaparlar ya da evlerinin bahçelerinde bu ağaçlar yer alır. *İbrahim*²⁶⁹ masalında kahraman, masalın ilerleyen bölümlerindeki yolculuğunda dağın eteğinde sarp bir tepede, otsuz bir taşın üstünde yeşermiş elma ağacına rastlar. Yerde gördüğü kıpkırmızı bir elmaya kılıcını vurunca etraftan ejderha, yılan ve devlerin geldiğini görür. *Qırx Gönçe Xanım*²⁷⁰ masalında ise devlerin evininin bahçesinde elma ağacı vardır.

2.5. Kale

Devlerin korumakla yükümlü olduğu, insanoğlunun içerisine girmekten imtina ettiği, kahraman için aşılması çetin ve zaruri olan mekânlardandır. Azerbaycan masallarında devlerin evi kalenin içerisinde bulunur. *Göy Mincix*²⁷¹ masalında devin evi kalenin içerisinde. Buralar insanoğlu için yasaklı bölgelerdir. *İlan*

²⁶¹Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 117.

²⁶²Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 88.

²⁶³Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 105-107.

²⁶⁴Zeynalli, 181-182.

²⁶⁵Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 96.

²⁶⁶Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004), 158-159.

²⁶⁷Geniş yapraklı, koyu gölgeli, heybetli ve beyaz budakları ile kutsal ağaç olarak kabul gören çınar ağacı "ulu ağaç" ve "kaba ağaç" adıyla da bilinir. Masallarda ışığı, aydınlığı ve Tanrı kutunu sembolize eder. bk. Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç*, 232.

²⁶⁸Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 215-216.

²⁶⁹Tehmasib, 223.

²⁷⁰Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 89.

²⁷¹Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 28.

*Qız*²⁷² masalında yılan olan Meded, eşi tarafından kavı yakılınca yedi kardeş devin toprağına gelir ve devler tarafından yakalanıp onların kalesine getirilir. *Siman'ın Nağılı*'nda²⁷³ kahraman, Şah Deşküvar'ın yurdundaki kaçırılan çocukları bulmak için yola çıktığında bir şehrin kenarına gelir ve orada bir kale görür. Bu kalede bir insana rastlayamaz. Atından inip biraz dinlendiği sırada Dezivar padişahın devleri kaleden çıkarak Siman'a saldırır. Devlerin yanı sıra peri-cin cinsinden olağanüstü varlıkların da konakladığı yerlerdir.

Anlatılarda bu mekânlarda devlerin ve olağanüstü varlıkların dışında hiçbir varlık yaşamamaktadır. Ancak bazı örneklerde devler kaçırdıkları genç kızları da beraberinde kaleye getirip hapsederler. Örneğin, *Qara At*²⁷⁴ masalında ak dev, kaçırdığı kızı kaleye götürür. *Ağ Quş*²⁷⁵ masalında da Şirzad, ak devin kızını büyük deve getirmek için devlerin kalesine gider.

Devler, kalelerde kahramanın karşısına yaygın olarak kendi formunda çıkmaktadır. Anlatıların bazılarında da bu yerlerdeki varlık doğrudan bir dev olmayıp insanın dev donuna bürünmesi şeklinde de görülebilmektedir. Buna örnek olarak verilebilecek *Oxxay ile Ehmed*²⁷⁶ masalında Ehmed, harabe bir kalede ak dev şekline bürünen genç kızla karşılaşır.

2.6. Devler Şehri

Mitolojik varlıkların anlatılarda insanlardan ayrı ve uzak yerlerde yaşadıkları bilinen bir durumdur. Bu uzaklık insanların belleğinde de ölümlü ile ölümsüzün arasına ince bir çizginin çekildiğini gösterir ve ölümlü olan kahramanın çıktığı yolculukta engellerin aşılmasının ardında sonsuzluğun gücünün mükâfat olarak kendisini beklediğine işarettir. Azerbaycan masallarında devlerin, yukarıda değinilen mekânlarının yanı sıra kendine has birer şehir kurdukları görülür ve burada devler evleri, köyleri ve yöneticileriyle insanlar gibi yaşam sürmektedirler. *Behtiyar*²⁷⁷ masalında devler, kahramanın kibleye doğru üç gün yol gittiği bir şehirde bulunmaktadır ve bu şehrin yöneticisi de bir devdir. *Siman'ın Nağılı*'nda²⁷⁸ kahraman devler şehrine gelir. Şehrin padişahı da tüm padişahların kendisinden korktuğu Dev Firuz'dur. *İskender*²⁷⁹ masalında ana oğul uzun bir yolculuğun ardından bir eve rastlarlar ve içeride piriñten una kadar her türlü yiyecek bulunmaktadır. Bu ev devlere aittir. Yine *Armud Bey*²⁸⁰ masalında devin evinde ihtiyaç duyulan her şey bulunmaktadır. *Cırdan*²⁸¹ masalında kahraman ile birlikte ormanda yolunu kaybeden arkadaşları, ışıklı yolu takip ederek devin evine giderler. *Hahnezer*²⁸² masalında dev kardeşler, bir evde yaşamaktadırlar.

Devlerin yaşadığı bu mekânlar bağları, yeşillikleri ve türlü meyveleriyle tasvir edilir. Örneğin, *Ağ Quş*²⁸³ masalında amcası olan padişahın isteği üzerine yola çıkan Şirzad, konakladığı kervansarayda tanıştığı adamdan istediği lambanın karşılığında bir aylık yol uzaklığındaki devler şehrine gönderilir. Oradan devlerin severek beslediği güvercinlerden bir çift erkek ve dişi olanından getirmesi istenir. Devler, şehrine gelen

²⁷²Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 236-237.

²⁷³Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 30-31.

²⁷⁴Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 231.

²⁷⁵Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 109.

²⁷⁶Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 214. Ayrıca masalın aktarılmış metni için bk. Afina Barmanbay, "‘Ah Vah’ ve ‘Ohhay ile Ehmed’ isimli Azerbaycan Masalları Üzerine Bir İnceleme", 1. *Bilimsel Uluslararası Aspandos Bilimsel Araştırmalar Kongresi- Kongre Kitabı* içinde, ed. İlyas Erpay, (Ankara: Astana Yayınları, 2024) 197-208.

²⁷⁷Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 77.

²⁷⁸Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 34-35.

²⁷⁹Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 180.

²⁸⁰Zeynalli, 287.

²⁸¹Zeynalli, 297-298.

²⁸²Zeynalli, 300.

²⁸³Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 104-106.

Şirzad'ı yakaladıklarında da ona bir sepet üzüm getirmesi karşılığında güvercin vereceklerini söyler ve kahraman bu kez de üzüm bağının olduğu devler şehrine gider.

Devler şehrinde bulunan bazı maddesel unsurlar tılsımlı özelliğe sahiptir. *Yusif ile Senuber*²⁸⁴ masalında Senuber'in oğlu Yusif, padişahın emri üzerine ışık veren çam ağaçları ile mermer taşlardan getirmesi için devler padişahının şehrine gönderilir. Burada ayrıca insanın hayal gücünün sınırlarını zorlayan derecede hazineler saklıdır. *Barhudar'ın Bahtı*²⁸⁵ masalında kahraman, sahip olduğu yakut taşı devler toprağındaki bir pınardan bulduğu söyler. *Üç Bacı'nın Nağılı*'nda²⁸⁶ devin evi kırk odadan oluşur ve otuz dokuz odada sayısız altın, gümüş, yakut gibi çeşitli mücevherler, kırkinci odada ise eşi ile bir baldızı saklı tutulur.

Gidenin dönmediği yol olarak tarif edilen devler şehri, korku unsurunun en yoğun kullanıldığı mekânlardan biridir. *Qırx Gönçe Hanım*²⁸⁷ masalında kara devin yurdunda yedi devin olduğundan söz edilir ve bu yurt gidenin gelmediği bir yol olarak ifade edilir. Bu ileti üzerinden kodlanan dev engelini aşan kahraman, anlatıda başka bir motif daha kullanılmaması durumunda erginlenmeyi, orada gerçekleştirerek gittiği yoldan geri dönmeyi başarır.

2.7. Yeraltı-Karanlıklar Ülkesi-Zulmet Dünyası

Türk mitolojisinde Erlik'in egemenlik sürdüğü ve kötü ruhların, iyelerin yaşadığı bir alt dünya tasavvurudur. Azerbaycan masallarında genellikle zulmet²⁸⁸ dünyası olarak geçmektedir. Türlü zulümlerin yapıldığı, zalimliklerin ve kaosun kök saldığı bir yerdir. Orada yaşayanlar pisliklerle beslenir. Kötü huylu devler de burada yine bekçilik işlevi ve Erlik'in²⁸⁹ temsilcileri olarak görevlendirilir.

İncelenen örneklerden hareketle bu mekânın devler için daha nadir kullanıldığını söylemek mümkündür. *Tapdıq*²⁹⁰ masalında Tufan dev, Gemer Hanım'ı Zulmet dünyasına götürür. Devin kendisi de burada yaşar. Tufan dev burada küllüklerde, pislik içinde yiyecek arayıp kırıntılarla beslenir. Benzer şekilde kötülüğünün kara renk sembolü üzerinden aktarıldığı *İlan Qız*²⁹¹ masalında da kara bir dev yeraltında yaşam sürer.

2.8. Gökyüzü

Eski mitolojik görüşe göre gökyüzü Tanrı'nın sembollerinden biridir.²⁹² Tanrı'nın mekânı olduğu için de burada kutsal varlıkların yaşam sürmesine izin verilmiştir. Karakurt'un insanın yaratılışından önce devlerin Tanrı'nın oğulları olarak kabul edildiği ve semavi dinler ile çeşitli inanç sistemlerindeki devlerin meydana gelişinde yüklenen kutsiyetine dair açıklamaları, bu varlıkların gökyüzünü mesken tutmasının sebebini anlamak açısından önemlidir.²⁹³

Azerbaycan masallarında sadece bir örnekte de olsa devler padişahının gökyüzünde yaşadığının tespit edilmesi devlerin başlangıçta Tanrısal, kozmosu (evren) sembolize eden varlık tasavvurunda iken sonrasında anlam değişikliğine uğrayıp yaygın oranda yeryüzü ve yeraltı dünyasına ait olarak işlendiğini gösterir. *Yusif*

²⁸⁴Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 76, 81.

²⁸⁵Zeynalı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 209.

²⁸⁶Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 113.

²⁸⁷Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 88.

²⁸⁸Beydili, Türk halk hikâyelerinde de devlerin Zulmet'te, yeraltında, dağlardaki mağaralarda ya da su kaynaklarında yaşadığını belirtir. bk. Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 169.

²⁸⁹Erlik ve dev arasındaki ilişki ile ilgili detaylı bilgi için bk. Yücel, "Masallarda Dev ve Yaratılış Destanındaki Benzerleri", 38-45.

²⁹⁰Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 41, 48, 56.

²⁹¹Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 238.

²⁹²Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, 218.

²⁹³bk. Karakurt, *Türk Mitolojisi Ansiklopedisi Açıklamalı-Resimli Türk Söylence Sözlüğü*, 280.

ile *Senuber*²⁹⁴ masalında devler padişahının mekânı göğün yedinci katında yer alır ve padişah buradaki kalesinde yaşar.

2.9. Diğer Mekânlar

Devler çeşme başı, su kenarı gibi yerlerde kahramanın karşısına çıkıp bu kaynağı korumakla ve kahramanı buradan uzaklaştırmakla görevlidir. Türkan, Türk masallarında yaşam kaynağı, farklı dünyalara açılan kapı, ruhların yaşam sürdüğü yer olan suyun gençleştirici, iyileştirici, tedavi edici gibi olumlu yönleriyle bir tabiat parçası olduğunu ifade eder. Ayrıca Animizm'e göre suyun bir ruhu olduğunu belirtir.²⁹⁵ Azerbaycan masallarında da suyun koruyucu iyeliğini dev cinsinden varlıkların da yaptığı görülür. Örneğin, *İbrahim*²⁹⁶ masalında kahraman, askerleriyle su pınarının kenarında mola verir ve gece herkes uykudayken etrafı gezdiğinde devle karşılaşır. *Qırx Gönçe Xanım*²⁹⁷ masalında kardeşine ak elmayı getirmek için devler yurduna giden oğlana yanında yardımcı olan atı, aradığı devlerin yerini tarif eder. Tarife göre bu devler, büyük bir dağın eteğinde bir ormanın içinde bulunan tek evin önündeki çeşme başında bulunurlar. Değirmen taşını oynatmakla meşguldürler. Yine *Şah Oğlu Behrem'in Nağili*'nda²⁹⁸ çeşmenin yanından bir dev çıkar.

Evler ve evlerin içerisindeki gizli odalar da devlerin konumlandırıldığı kapalı mekânlar arasındadır. Buralarda kimi zaman sihirli objelerin başında beklerler. Örneğin, *Muhtar'ın Hekayeti*'nde²⁹⁹ kahraman, devî alt ettikten sonra onu kaçıran dev anası tarafından yüzüğü alması için bir yere gönderilir. O evde üç odayı geçip her birinde karşısına çıkan kadınları alt ettikten sonra üçüncü odaya, sihirli yüzüğün tutulduğu yere, ulaşır. Kahraman yüzüğü parmağına takar takmaz karşısında bir dev belirir. *Dünya Gözeli*³⁰⁰ masalında ise ablasının istediği gülü bulmak için yola çıkan Sabah, bir ay yol gittikten sonra bir yere varır ve kapıdan içeri girdiğinde önüne bir dev çıkar. *Soltan İbrahim*³⁰¹ masalında Nuşaperi Hanım; çölde, devin yaşadığı bir evde saklı tutulmaktadır.

Yol ayrımları veya harabelikler ise devlerin daha az görüldüğü yerlerdir ve birer örnek tespit edilmiştir. *Gül ile Sanavar*³⁰² masalında Melik Düşar, iki devle bir yol ağzında karşılaşır. *Şah Oğlu Behrem'in Nağili*'nda³⁰³ kahraman yolda gördüğü üç adamla birlikte giderken iki dağ arasında bir harabeliğe gelirler. Burası devler mekânıdır.

3. Devlerin Sonu

Sözlü kültür ürünlerinde devlerin alt edilmesi motifi, metin içerisinde başka bir sınama aracı daha bulunmuyorsa kahramanın erginlenmesinin gerçekleştiği bölümde kullanılır. Azerbaycan masallarında kötü huylu devlerin yaygın olarak dış ruhunun ele geçirilmesi sonucunda alt edildiği görülür. Bu dış ruh tasarımı yaygın olarak cam şişe, cam şişe içinde güvercin, baykuş ve ak balık motiflerinden yararlanır. Örneğin, *Avçı Mehmed*³⁰⁴ masalında ak dev, kahramanın şişeyi kırması üzerine nara atarak ölür. *Kıçık Şahzade*³⁰⁵

²⁹⁴Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 79.

²⁹⁵Kadriye Türkan, "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü", *Millî Folklor*, 93 (2012), 138.

²⁹⁶Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 216.

²⁹⁷Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 88-89.

²⁹⁸Ahundov, 174.

²⁹⁹Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 206-207.

³⁰⁰Zeynalli, 201.

³⁰¹Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 257-258.

³⁰²Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 144.

³⁰³Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 172.

³⁰⁴Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 89.

masalında kahraman, devin canının olduğu şişeyi öğrenip önce devle savaşı, ardından da şişeyi kırıp devı alt eder. *Keçel*³⁰⁶ masalında kahraman, okla devlerin canının saklı olduğu şişeyi ortadan kırar ve büyük bir gürültü ile devlerin hepsi can verir. *Peri Hanım'ın Nağılı*'nda³⁰⁷ oğlan, şişeyi taşa vurunca dev ölür. Devın kardeşı ise huriler tarafından öldürölür. *Gölınar Hanım*³⁰⁸ masalında ise Gölınar Hanım devın canının olduğu ak balığı toprağı atıp kılıcıyla ikiye böler ve ona doğru yaklaşan dev yarı yolda yıkılıp ölür.

Dış ruh motifinin kullanıldığı anlatılarda özellikle şişe içerisindeki kuş, ruhu taşıyan önemli ve yaygın bir motiftir. *Lala ve Nergiz*³⁰⁹ masalında dev, Nergiz tarafından canının bulunduğu şişenin ele geçirilip içerisindeki güvercinin öldürölmesiyle hayatını kaybeder. *Barhudar'ın Bahtı*³¹⁰ masalında kahraman, Ülker ile birlikte suyun kenarına gelip yüzölü salar ve bir şişe gelir. Şişeyi kırdıklarında içinden bir kuş çıkar. Barhudar bu kuşın boğazını kestiğinde dev, gökyüzünden yere düşüp ölür. *Melikmemmed*³¹¹ masalında kahraman devın canının bulunduğu şişeyi yere çarpınca içinden bir kuş çıkar ve onu yakalar. Bunun üzerine dev, kahramana kuşu öldürmemesi karşılığında dünyada ne isterse kendisine vereceğini söyler. Melikmemmed ise kuşın başını keser ve o anda dev büyük bir gürültüyle oracıkta can verir. Kahraman, diğer iki odada karşısına çıkan devleri de aynı yöntemle öldürölür. *Tapdıq*³¹² masalında kahraman, devle uzunca mücadele ettikten sonra en sonunda kafesten çıkıp kendisine saldıran baykuşın boğazını sıkarak ve böylece devı alt eder.

Devlerin alt edilmesinde ikinci yaygın yöntem kılıç, hançer veya gürz cinsinden demir bir alet ve ok kullanılmasıdır.³¹³ *Melik Memmed ile Melik Ehmed*³¹⁴ masalındaki kötü huylu ak dev, Melik Ehmed tarafından başına kılıç vurularak öldürölür. *İskender*³¹⁵ masalında kahraman, devlerin üstüne atılarak kılıcıyla öldürölür. En büyük dev korkup kaçar. Bağı girip meyve toplarken yanına gelen devı de belinden çıkardığı kılıcıyla başına vurarak alt eder. Devın başını kesip götürölür. İlerleyen bölölmlerde de karşısına çıkan toplamda kırk devı öldürölür. Annesiyle birlikte yaşayan ak devı ise okla öldürölür. *Siman'ın Nağılı*'nda³¹⁶ kahraman devleri kılıcıyla yedi parçaya ayırarak öldürölür. Şehre girdiğinde de karşısına çıkan devleri kırıp alt eder, sadece küçük dev kalır. İlerleyen bölölmlerde devler şehrinde karşısına gelen devleri ise kafa kafaya çarptırarak ve kılıcıyla helak eder. Son olarak da devler padişahı Dev Firuz'u kemerinden tutup yere çarpar. *İbrahim*³¹⁷ masalında dev, kahramanı omuzlarından tutup bir yana savurduktan sonra İbrahim bir an fırsatını bulup kılıcını çeker ve devı öldürölür, başı ile bedenini kuyuya atar. Yolda bir pınar başında mola verdiklerinde karşısına çıkan devı de kılıcıyla üç başını keserek öldürölür. *Şah Oğlu Behrem'in Nağılı*'nda³¹⁸ Behrem, devleri kılıcıyla öldürölür. Devler padişahı ise kendisine yalvarınca onu öldürölmekten vazgeçer. Çeşme başında karşısına çıkan devle ise gürleşen kahraman, onu kılıcıyla ikiye böler. *Peşe Dalınca*³¹⁹ masalında ise padişah, insan yiyen devın

³⁰⁵Zeynallı, 112.

³⁰⁶Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 144.

³⁰⁷Ahundov, 283-284.

³⁰⁸Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 63-64.

³⁰⁹Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 169-170.

³¹⁰Zeynallı, 211.

³¹¹Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 172-173.

³¹²Ahundov, 54.

³¹³Bu konuda çok sayıda örnek tespit edilmiş, metinde bir kısmına yer verilmiştir.

³¹⁴Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 58.

³¹⁵Zeynallı, 181-183, 185.

³¹⁶Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 31, 35-36.

³¹⁷Tehmasib, 216-217.

³¹⁸Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 173-174.

³¹⁹Zeynallı, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 160-161.

gözlerini ateşte ısıttığı şişle dağlar. Ardından dev koyun otlatmaya çıktığında göğsüne ok atarak onu öldürür. Esir ettiği insanları kurtarıp insanların kendisine teklif ettiği devin altınlarını kabul etmeyerek oradan çıkar.

Devlerin tılsımlarını kırarak da onları öldürmek mümkündür.³²⁰ Bunun için tılsımlı yerin veya objenin kahraman tarafından ele geçirilmesi gerekir. *Telet'in Nağili*'nda³²¹ dev, kahraman tarafından sihirli kara topuz aracılığıyla öldürülür. *İlan Qız*³²² masalında Meded ile genç kız, peşlerinden takip eden kızın büyük kardeşi kara devden sihirli su, ustura ve tuzu kullanarak kurtulurlar. Meded, sihirli suyu döktüğünde her yer denize dönüşür ve dev sudan geçene kadar bunlar uzaklaşırlar. Ardından gelen diğer devler için sihirli usturayı attığında devlerin ayakları kesilir ve Meded ile kız biraz daha uzaklaşır. En sonunda sihirli tuzu attığında tuz, devlerin yaralarına dolup yakar ve devler onları daha fazla takip edemezler. Bazı örneklerde ise sihirli objenin deve yöneltmesiyle dev etkisiz hâle getirilir ve ona herhangi bir zarar verilmeden yanından uzaklaşılır. *Moltanı Padşahı*³²³ masalında oğlan, karşısına çıkan deve sihirli yüzüğü tutunca dev, yüzüğün ışığını güneş ışığı zannedip gözünü açamaz. Böylece devle herhangi bir çatışma yaşanmadan oğlan oradan atını sürüp geçer.

Kahramanın masalda gücünü okura-dinleyiciye tam olarak gösterdiği alt etme yöntemi ise onu herhangi bir kesici alet veya tılsımlı obje kullanmadan fiziksel gücüyle yenmesidir. Erginlenmesini bilek veya akıl gücüyle gerçekleştiren kahraman, bu iri cüsseli ve korkunç varlığı yarımsız yenmenin de zaferine erişir. Örneğin, *Muhtar'ın Hekayeti*'nde³²⁴ Muhtar, hücum eden devin karşısına çıkıp onunla güreşir ve uzun uğraşlardan sonra onu helak eder. *Ceyran'ın Nağili*'nda³²⁵ Ceyran, karşısına çıkan deve kılıcını indirdiğinde dev kahramanın bileğinden tutup sıkmaya başlar. Ceyran da elini atıp devin boğazını sıkarak ve bir müddet dev çırpındıktan sonra can verir. Dev öldürüldükten sonra tılsım kırılır. *Beçe Derviş'in Nağili*'nda³²⁶ kahramanın attığı oklar, devlerin sihirbazlığından dolayı akşama kadar kendisine döner. Bunun üzerine kahraman yaralı hâlde evine gider. Hekimden öğrendiği ilim sayesinde Mercani-cadu hariç devlerin hepsini tek tek öldürür. Beçe derviş, kendisini kaçıran iki dev de boğarak ve güreşerek öldürür. İlerleyen bölümlerde ise kahramanın oğlu Reşid, sarı devle güreşir ve dev, oğlanı yere çarpıp kılıcıyla öldüreceği sırada babası yetişip devin elinden kılıcı alır. Dev yakasından tutup iter ve dev kafasını taşa vurarak ölür.

İncelenen örneklerin birinde, diğerlerinden farklı olarak kahramanın devden kaçarak uzaklaştığı dikkat çeker. *Çil Madyan*³²⁷ masalında İlyas, dev karısının bohçasını da devin kardeşinin defini de alıp atına binip çalıp kaçar. Her iki devle de herhangi bir çatışma yaşanmaz.

Kahramanın dışında devle karşılaşan kişilerin ise herhangi bir mücadele içerisine girmeden dönüşüm motifinden yararlanarak ilgili mekândan uzaklaştığı görülür. Bu karakterler, erginlenmesi gereken kişi olmadığı için bu durum okur-dinleyici açısından yadırganmaz. Bir mücadele içinde bulunması da beklenmez. Örneğin, *Nar Qızı*³²⁸ masalında devler ile vezirin çatışma sahnesi yer almaz. Vezir, devleri görünce korkudan sihir yaparak kendisini sineğe dönüştürür ve devler uyuduktan sonra ortaya çıkarak narları koparıp o bağdan uzaklaşır.

³²⁰Uraz, *Türk Mitolojisi*, 161.

³²¹Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 118.

³²²Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 238.

³²³Seyidov, 94.

³²⁴Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 206.

³²⁵Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 208.

³²⁶Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 3: 123-124, 129-130.

³²⁷Ahundov, *Azerbaycan Nağılları*, 4: 254.

³²⁸Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 107.

Devler heybetli görünümünün aksine kıt zekâya sahiptirler ve kahraman tarafından kolaylıkla kandırılarak öldürülebilmektedirler. *Cırtan*³²⁹ masalında aklını kullanan kahraman, devı kandırıp onun çayda boğularak ölümüne sebep olur. *Keçel*³³⁰ masalında kahraman yedi devı de zekâsını kullanarak alt eder. *Sehirli Üzük*³³¹ masalında ise kahraman üç devı kandırarak ellerinden kurtulur.

Kimi zaman da devler korkutularak uzaklaştırılır. Örneğin, *Hahnezer*³³² masalında kahraman kurnazlığı sayesinde devleri korkutur ve masalın sonunda devler, Hahnezer'in heybesini altın gümüşle doldurup götürüp onu evine bırakırlar. *Bulud*³³³ masalında Bulud, İbrahim, Üç Çerek Hanım ile padişahın kızı yolda iki devle karşılaşır ve kahraman bir devı batıya, diğerini doğruya doğru kovalar.

Devlerin ölümünde dikkat çeken son husus ise hayatlarının kahraman tarafından değil de yine kendi cinsi veya yırtıcı hayvanlar aracılığıyla sonlandırılmasıdır. Bu motifle kaos durumuna kahraman aracılığıyla müdahale etmek yerine kaotik varlıkları birbirlerine düşürerek düzen sağlanır. *Gül Suman'a Neyledi?*³³⁴ masalında Mehmed tarafından kandırıldığını anlayan devler, yoldan dönüp geldiklerinde onu bulamayınca dövüşerek birbirlerini öldürürler. *Gül ile Sanavar*³³⁵ masalında Melik Düçar ile devlerin mücadele sahnesi yoktur. Akıl yoluyla onları kandırıp oradan geçer. Devler ise kandırıldıklarını anlayıp birbirleriyle dövüşürler. *Üç Bacı'nın Nağlı*³³⁶ 'nda ise derviş dev, seferden döndüğünde evde eşini, baldızlarını göremeyip hazinesinden de altınlarının eksildiğini anlayınca onları aramak için yollara düşer. En küçük kızı bulup evine götürürken yolda aslan ve kaplanlar tarafından öldürülür.

Sonuç

Azerbaycan Nağılları adlı eserde yer alan 47 masal üzerinde yapılan inceleme neticesinde toplum belleğinde olumlu ve olumsuz anlam karşılıklarıyla yer eden dev motifi ile ilgili çok sayıda malzemeye ulaşılmıştır. Bu malzemeler tek tek analiz edildiğinde Azerbaycan masallarında kahramanın erginlenme sürecinde karşısına çıkan en yaygın sına ma motiflerinden biri olduğu görülmüştür. İncelemede devlerin fiziksel, mental, mekânsal, karakteristik özellikleri ve akıbeti ile ilgili tespitlerimiz şu şekilde özetlenebilir:

Tek başlı ve üç, yedi olmak üzere çok başlı olarak iki şekilde de örnekleri bulunan devlerin iri cüsseli, güçlü, minare boylu, mızrak gibi boynuzlu, uzun kulaklı, uzun tırnaklı, fil dişli, geniş burunlu, uzun kuyruklu, tüylü, çirkin görümlü olarak örneklerinin olduğu; ak, sarı ve kara renklerle tasvir edildiği görülür. Devlerin mental olarak ise bedenlerinin aksine oldukça düşük zekâya sahip oldukları ve kahraman tarafından kolaylıkla kandırılabilirdikleri de sıkça örneklendirilir.

Karakteristik açıdan iyi huylu ve kötü huylu olmak üzere iki gruba ayrılan devlerin iyi özellik sergileyenleri kahramanın yanında yer alıp yolcuğunu olumlu anlamda şekillendirici role sahiptir. Kötü huylu olanları ise kahramanın sınanmasında karşısına çıkan en zorlu ve korkutucu varlık olarak yer alır. Bu tür devleri alt eden kahraman erginlenerek sürecini tamamlar. Bunların yanı sıra masallarda şarta bağlı iyi huyluluk ve kötü huyluluk özelliği sergileyen devlerin olduğu da tespit edilmiştir.

³²⁹Zeynalli, 298.

³³⁰Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, 5: 201.

³³¹Seyidov, 26.

³³²Zeynalli, *Azerbaycan Nağılları*, 1: 300-301.

³³³Zeynalli, 153.

³³⁴Zeynalli, 134-135.

³³⁵Zeynalli, 144.

³³⁶Tehmasib, *Azerbaycan Nağılları*, 2: 115-116.

Azerbaycan masallarında devlerin olağanüstü özelliklerini ele alan çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bunların başında devlerin canının dışarıda bir obje veya beden içerisinde saklanması, diğer ifadeyle dış ruh motifi yaygın işlenir. Bu örneklerde devlerin canının genellikle bir cam şişede, bir güvercin içinde, bir baykuş veya ak renkli bir balıkta saklı olduğu görülür. Dış ruhu ele geçiren kahraman, devle herhangi bir mücadele içerisinde girmeksizin onu alt edebilmektedir. Diğer olağanüstü özellikleri ise tılsım gücünden yararlanmaları, tılsımlı mekânların bekçiliğini yapmaları ve tılsım gücüyle don değiştirme gibi türlü şekillerde kullanılabilirlerdir.

Devlerin insanlarla birliktelik veya evlilik kurdukları, insanlar gibi kurulu ve yerleşik bir düzene, aile ve akrabalık bağlarına ve insanlar gibi türlü özelliklere sahip oldukları da işlenmektedir. Bu yönüyle kaotik varlıklar içerisinde devler, insan türüne en yakın olağanüstü varlıklar olarak tarif edilir.

Devlerin mekânsal özellikleri değerlendirildiğinde Türk kültüründe yeniden doğuşun da sembolü olan mağara, kuyu, dağ gibi yerlerin yanı sıra bağ, orman, kale, devler şehri, yer altı-zulmet dünyası, gökyüzü, su kenarı, yol kenarı, harabelikler ve tılsımlı odalar olmak üzere çeşitli yerlerde ilgili mekânın bekçiliğini yapmak suretiyle kullanıldığı ve kahramanın içerisinde girmekten imtina ettiği ve dönüşümünün de gerçekleştiği yerlerde karşısına çıktığı görülür.

Anlatı içerisinde önemli rolü ve işlevleriyle kullanılan bu varlıkların sonu ise kahraman tarafından fiziksel kuvvet veya Türk kültüründe temizleyici özelliğiyle kült olan demir cinsinden kılıç, gürz, hançer veya ok gibi aletler kullanılarak getirilir. Ayrıca tılsımlı objeden yardım alarak ve dış ruhu barındıran obje veya hayvanın öldürülmesiyle de devler alt edilmektedir.

Sonuç olarak Azerbaycan masallarında dev motifinin elde edilen tespitlere göre Türk ve dünya mitolojilerindeki anlam karşılıklarına uygun olarak işletildiği, anlatılarda 165 masal içerisinde 47 metinde örneğine rastlanmasıyla en yaygın kullanılan mitik varlıklardan biri olduğu ve kendi dönüşümünü gerçekleştirmek için korku duyulan mekânlara gitmek durumunda kalan kahramanın karşısında karanlık ve kimi zaman aydınlık bir figür olarak beliren, kahramanın ilgili karanlıktan aydınlığa çıkmasında kaos durumundan çıkıp kendisi ve çevresi için yeniden düzeni kurabilmesinde etkin rol oynayan bir sembol olarak yaygın bir şekilde yaşatıldığını söylemek mümkündür. Bu yönüyle masalarda yaygın bilinenin aksine devler sadece bir korku unsuru olarak değil, kahramanın sürecini tamamlamasında katkısı olan bir varlık olarak önemli bir görevle yer almaktadır.

Dev motifine toplum tarafından atfedilen işlevlerin Türk dünyası masal geleneğine uygun bir şekilde kurgulanıp yansıtıldığı, Azerbaycan masallarında devin iki türüne uygun örneklerinin de zengin bir şekilde işlendiği görülmektedir. Bu konuda yapılacak benzer ve farklı metodik incelemelerle dev motifiyle ilgili yeni tespitlere ulaşılabileceği aşîkârdır.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Tuğba Bayrakdarlar (Dr. Öğr. Üyesi)
Author Details	¹ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Nevşehir, Türkiye 0000-0001-8218-4517 tbayrakdarlar@gmail.com

Kaynakça | References

- Ahundov, Ehliman. *Azerbaycan Nağılları*. 3. cilt. Bakı: Şerg-Gerb, 2005.
- Ahundov, Ehliman. *Azerbaycan Nağılları*. 4. cilt. Bakı: Şerg-Gerb, 2005.
- “Aladdin’in Sihirli Lambası Masalı.” erişim 24 Mart 2024. <https://www.birmasal.com/alaaddin-in-sihirli-lambas-masali/>.
- Aslan, Zeynep. “Karaçay-Malkar Masallarında Dış Ruh Motifi”. 3. *Genç Akademisyenler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, 483-493. Ankara: Epamat Basım Yayın, 2016.
- Bahadır, Yeliz. “Türk Dünyası Masallarında İyi Huylu Devler ve Fonksiyonları”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 14 (2019): 121-134. erişim 2 Haziran 2024. <https://dergipark.org.tr/pub/uygur/issue/50967/631035>.
- Bakırcı, Nedim. “Türk Masallarında Olağanüstü Dağlar”, *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/5 (2023): 1-21. erişim 20 Mayıs 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10417105>.
- Balkaya, Adem. “Halk Anlatılarında Kuyunun İşlevselliği Üzerine Bir Okuma”, *Millî Folklor*, 102 (2014): 53-64. erişim 20 Mayıs 2024. <https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=102&Sayfa=50>.
- Barmanbay, Afina. “‘Ah Vah’ ve ‘Ohhay ile Ehmed’ isimli Azerbaycan Masalları Üzerine Bir İnceleme”. *I. Bilsel Uluslararası Aspendos Bilimsel Araştırmalar Kongresi- Kongre Kitabı* içinde, editör İlyas Erpay, 197-208, Ankara: Astana Yayınları, 2024. <https://bilsekongreleri.com/kongre-kitaplari>.
- Bars, Mehmet Emin. “Türk Destanlarında Mağara Kültü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/52 (2017): 76-82. erişim 20 Mayıs 2024. <https://doi.org/10.17719/jisr.2017.1873>.
- Bayat, Fuzuli. *Türk Mitolojik Sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Bekki, Salahaddin. “Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhı Motifi”, *Millî Folklor*, 62 (2004): 53-66. erişim 2 Haziran 2024. <https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=66&Sayfa=30>.
- Beydili, Celal. *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. çeviren Eren Ercan. Ankara: Yurt-Kitap-Yayın, 2004.
- Boratav, Pertev Naili. *Türk Mitolojisi*. İstanbul: BilgeSu Yayıncılık, 2012.
- Campbell, Joseph. *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. çeviren Sabri Gürses. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2010.
- Çelebi, Merve ve Sevdâ Önal Kılıç. “Türk Halk Anlatılarından Ahmed’in İskendername’sine Dev Motifi”, *Culture and Civilization*, 1/4 (2023): 12-22. erişim 2 Haziran 2024. <https://dergipark.org.tr/pub/culture/issue/76874/1233952>.
- Çetindağ, Gülda. “Türk Kültüründe Mağara Motifi”. 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı I* içinde, editörler Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki Cemil Arda, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, 443-455. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2008.
- Çetinkaya, Gülnaz. “Türk Masallarında Korkunun Sembolik Kodları”, *International Journal of Language Academy*, 5/8 (2017): 407-419. erişim 2 Haziran 2024. <https://doi.org/10.18033/ijla.3828>.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2002.
- Dilek, İbrahim. *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
- Donuk, Abdulkadir. “Eski Türklerde Saç Şekilleri Hakkında”. *Saç Kitabı* içinde, editör Emine Gürsoy Naskali, 3-11. İstanbul: Kitabevi, 2004.
- Durbilmez, Bayram ve Şule Gümüş. “Kırgızistan’da Kara İyeler ve Devlerle İlgili İnanışlar: Kırgız-Türk Destanlarından Örneklerle”, *Millî Folklor*, 17/133 (2022): 58-70. erişim 2 Haziran 2024. <https://dergipark.org.tr/pub/millifolklor/issue/71375/826775>.
- Duymaz, Ali. “Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı”, *Bilig*, 45 (2008): 1-22.
- Ercilasun, Ahmet Bican, ed. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Ergun, Pervin. “Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tatarakay-Keloğlan”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 18 (2004): 37-45. erişim 2 Haziran 2024. <https://dergipark.org.tr/pub/tdded/issue/12704/154585>.
- Ergun, Pervin. *Türk Kültüründe Ağaç*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Ergun, Pervin. “Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tatarakay-Keloğlan”, *Millî Folklor*, 68 (2005): 78-84. erişim 2 Haziran 2024. <https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=68&Sayfa=74>.
- Ergun, Pervin. “Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü”, *Millî Folklor*, 87 (2010): 113-121. erişim 20 Mayıs 2024. <https://www.acarindex.com/milli-folklor-dergisi/turk-kulturunde-ruhlar-ve-orman-kultu-110135>.
- Eyüboğlu, İ. Zeki. *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1988.
- Frazer, James G. *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri*. 2. cilt. çeviren Mehmet H. Doğan. İstanbul: Payel Yayınları, 1992.

- Hançerlioğlu, Orhan. *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- İnayet, Alimcan. *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010.
- İnayet, Alimcan. "Epik Kahramanların Devlere Has Özellikleri Üzerine", *Millî Folklor*, 52 (2001): 68-71. erişim 2 Haziran 2024. <https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=52&Sayfa=65>.
- Jung, Carl Gustav. *Dört Arketip*. çeviren Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Metis Yayınları, 2005.
- Qafarlı, Ramazan. *Azərbaycan Türklərinin Mifologiyası*. Bakı: Ağrıdağ Nəşriyyatı, 2004.
- Karakurt, Deniz. *Türk Mitoloji Ansiklopedisi Açıklamalı-Resimli Türk Söylence Sözlüğü*. Türkiye: e-kitap, 2012. Pdf.
- Korkmaz, Esat. *Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2003.
- Mackenzie, Donald A. *Çin ve Japon Mitolojisi*. çeviren Koray Akten. Ankara: İmge Kitabevi, 1996.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. 1. cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. 2. cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Özdemir, Serdar Deniz. "Türk Halk Anlatılarında Dev Motifi". Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, 2019. Ulusal Tez Merkezi (555927).
- Özdemir, Serdar Deniz. *Türk Halk Anlatılarında Devler*. Çanakkale: Paradigma Akademisi, 2022.
- Özünel Ölçer, Evrim. *Masal Mekânında Kadın Olmak*. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2017.
- Sarpkaya, Seçkin. *Türklerin Şeytani Masalları*. Ankara: Karakum, 2021.
- Sever, Mustafa. "Masallarda Dış Can (Canın Beden Dışında Saklanması)", *Millî Folklor*, 60 (2003): 161-164. erişim 2 Haziran 2024. <https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=60&Sayfa=157>.
- Seyidov, Nüreddin. *Azərbaycan Nağılları*. 5. cilt. Bakı: Şərg-Gerb, 2005.
- Şahbaz, Mehibe. "İslamiyet Öncesi Türklerde Saç Kültürü", *Journal of History School*, 46 (2020): 1490-1507. erişim 20 Mayıs 2024. <https://doi.org/10.29228/joh.41834>.
- Şahin, Özlem. "Türk Destanlarındaki Devlerin Genel Özellikleri ve Türk Mitolojisi İle İlgileri", *Yenisey*, 1 (2020): 11-24. erişim 2 Haziran 2024. <https://doi.org/10.29228/yenisey.47694>.
- Tehmasib, Memmedhüseyn. *Azərbaycan Nağılları*. 2. cilt. Bakı: Şərg-Gerb, 2005.
- Türkan, Kadriye. "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü", *Millî Folklor*, 93 (2012): 135-148.
- Türkeş, G. Umay. "Türk Masallarında Geleneksel ve Efsanevi Yaratıklar", *Motif Akademisi Halkbilimi Dergisi*, 2/3-4 (2009): 84-115. erişim 2 Haziran 2024. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mahder/issue/36158/406500>.
- Uraz, Murat. *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, 1994.
- Yalçinkaya, Fatoş. "Uygur Sihir Masallarındaki Olağanüstü Düşmanların Mitik Kökeni", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 13 (2019): 44-56. erişim 2 Haziran 2024. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uygur/issue/46541/571022>.
- Yıldız, Naciye. "Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler", *Millî Folklor*, 87 (2010): 41-50. erişim 2 Haziran 2024. <https://millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=87&Sayfa=38>.
- Yılmaz, Bora. "Türk Halk Anlatılarında Devler ve Devlerin Mitolojik Ana İle İlişkisi", *SOBİDER-Sosyal Bilimler Dergisi*, 60 (2022): 163-171. erişim 2 Haziran 2024. <https://doi.org/10.29228/SOBIDER.64490>.
- Yücel, Ayşe. "Masallarda Dev ve Yaratılış Destanındaki Benzerlikleri", *Millî Folklor*, 39 (1998): 38-45. erişim 2 Haziran 2024. <https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=39&Sayfa=37>.
- Zeynalı, Henefi. *Azərbaycan Nağılları*. 1. cilt. Bakı: Şərg-Gerb, 2005.